

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ

45

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
45

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

ARCHEOGRAPHICAL
PAPERS

45

Belgrade 2023

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОГРАФИЈУ

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ
45

Београд, 2023

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др Владимир Пишталo, главни и одговорни уредник (Београд)

Проф. др Татјана Суботин-Голубовић, уредник (Београд)

Др Владан Тријић, секретар Одбора (Београд)

Проф. др Аксинија Џурова, инострани члан САНУ (Софија)

Анатолиј Турилов, инострани члан САНУ (Москва)

Катарина Мано-Зиси (Београд)

Др Јасмина Недељковић (Београд)

Проф. др Драгана Новаков (Нови Пазар)

Др Драган Пурешић (Београд)

EDITORIAL BOARD

VLADIMIR PIŠTALO, Ph.D., editor-in-chief (Belgrade)

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor, editor (Belgrade)

VLADAN TRIJIĆ, Ph.D. secretary of the Board (Belgrade)

AKSINIJA DŽUROVA, SASA foreign member (Sofia)

ANATOLY TURILOV, SASA foreign member (Moscow)

KATARINA MANO-ZISI (Belgrade)

JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D. (Belgrade)

DRAGANA NOVAKOV, Ph.D. Associate Professor (Novi Pazar)

DRAGAN PUREŠIĆ, Ph.D. (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ

Анатолиј Турилов, инострани члан САНУ (Москва)

Проф. др Татјана Суботин-Голубовић

Др Владан Тријић

REVIEWERS

ANATOLY TURILOV, SASA foreign member (Moscow)

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Professor

VLADAN TRIJIĆ, Ph.D.

Публиковање овог броја *АРХЕОГРАФСКИХ ПРИЛОГА* остварено је уз финансијску помоћ
Министарства културе Републике Србије

САДРЖАЈ/CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

<i>Эльмира Исхаковна Амерханова, Александр Львович Лифшиц</i> Рукопись из ДОБРОМИРСКИХ ДЕБРЕЙ: О ФРАГМЕНТАХ СЛЕПЧЕНСКОГО ТРЕБНИКА КОН. XIII в.	11
<i>Elmira I. Amerhanova, Alexander L. Lifshits</i> MANUSCRIPT FROM THE DOBROMIR WILDS: ABOUT THE FRAGMENTS OF THE "SLEPCHENSKY TREBNIK (BOOK OF NEEDS)" OF THE LATE 13 TH CENTURY	26
<i>Милена Марџиновић</i> КАТАСТИЗИ ИЗ ЗБИРКЕ МАНАСТИРА НИКОЉЦА	29
<i>Milena Martinović</i> KATASTICHS FROM THE COLLECTION OF THE MONASTERY OF NIKOLJAC	44

ПРИКАЗИ

<i>Кайџарина Мано-Зиси</i> МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ: БОЖИДАР ВУКОВИЋ. ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И ИМАГИНАЦИЈЕ, БЕОГРАД 2022.	57
--	----

НАУЧНИ ЖИВОТ

ПРЕДСТАВЉАЊЕ АРХЕОГРАФСКОГ ОПИСА РУКОПИСНЕ ЗБИРКЕ РАДОСЛАВА М. ГРУЈИЋА	65
---	----

ВЪЗНІА

ОВЪЗНІЕНІА НАШЕ
ВЪ ПЛѢХЪ И ВЪ МН
ТНО . О ЧЬСТВО,
СЪТВОРИ ПРЪВЛИ
ЛУКІАНОУ . ВСТ
ЧАЕТСЕ . БЛІВ
БЖІЕ . ДА ПОСЛО
БЛГЫЕ ВЪ РЫ О
ОУ ГАЗВЛЕНЬ БЫ . И ПА
ДНВЪ ПШЕНИЦОУ БЛГЫЕ
ИНОМОУ . ТРОУДЫ СВОЕ
Д

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

РУКОПИСЬ ИЗ ДОБРОМИРСКИХ ДЕБРЕЙ:
О ФРАГМЕНТАХ СЛЕПЧЕНСКОГО ТРЕБНИКА КОН. XIII В.

Эльмира Исхаковна АМЕРХАНОВА, АЛЕКСАНДР ЛЬВОВИЧ ЛИФШИЦ*

Аннотация: Найденные в Научной библиотеке Казанского федерального университета отрывки сербского рукописного Требника кон. XIII в. еще раз заставляют обратить внимание на судьбу древней славянской письменности в российских собраниях. Казанские отрывки удалось отождествить с частями древней рукописи, которые были привезены из Слепченского монастыря в 1845, 1857 и 1865 гг. тремя разными лицами и хранятся в настоящее время в пяти разных собраниях, где были по-разному датированы: XIII, XIV и XV столетиями. Все еще существует вероятность, что будут найдены и другие фрагменты древнего кодекса.

Ключевые слова: Сербские рукописи, Слепченский монастырь, В. И. Григорович, А. Ф. Гильфердинг, архимандрит Антонин (Капустин), проблемы атрибуции

1. В 2011 г. в состав Казанского (Приволжского) федерального университета со всеми своими подразделениями вошел Татарский государственный гуманитарно-педагогический университет, который был основан в 1876 г. и тогда именовался Казанским учительским институтом¹. Его библиотека была объединена с Научной библиотекой им. Н. И. Лобачевского Казанского университета.

* Эльмира Исхаковна Амерханова, Научная библиотека Казанского федерального университета, Казань, Elmira.Amerhanova@kpfu.ru
Александр Львович Лифшиц, Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Москва, alifshits@hse.ru
При подготовке публикации использованы результаты проекта «Лингвосомиотические аспекты истории русской культуры: Средние века и раннее Новое время», выполняемого в рамках Программы фундаментальных исследований НИУ ВШЭ в 2023 г.

¹ Казанский учительский институт (Троицкий 1901) был преобразован в Казанский педагогический, а в 1919 г. – в Высший институт народного образования

Среди печатных и рукописных памятников, переданных в Отдел рукописей и редких книг, оказались два пергаменных отрывка южнославянских кодексов. Когда в библиотеке тогдашнего Восточно-педагогического института в 1930-е гг. проводилась инвентаризация рукописей и изданий, эти пергаменные отрывки были учтены как единое целое и записаны в основной книге учета под номером «1328». При этом содержание первой части, которой посвящена наша статья², было неверно определено как «Толковое Евангелие»³, и под этим названием фрагменты и числились до недавнего времени. Номер и название были написаны карандашом на внешнем поле л. 1 первого отрывка. В столбце «издание» по неизвестной причине оказался указан 1871 год, а цена определена в 3 рубля. В столбце с названием «№ записи в листе поступления» проставлена цифра «30», однако самих листов поступления обнаружить не удалось.

К сожалению, никаких других сведений об источнике поступления рукописных фрагментов в библиотеку Учительского института не сохранилось. Можно только уверенно говорить о том, что первый фрагмент входил в состав довольно объемного кодекса, поскольку листы пронумерованы почерком XIX в. с 91 по 102.

Двенадцать листов плотного пергамена в восьмую долю листа (15,2–15,5 × 11–11,4 см) неравномерно пострадали в нижней части, особенно – со стороны внешнего угла, на некоторых листах текст потерт, отдельные его части читаются с трудом или не читаются вовсе. Вероятно, какая-то часть дефектов писчего материала возникла за время нахождения рукописи в библиотеке Педагогического института, поскольку несколько поврежденной оказалась довольно небрежная и отчасти затертая надпись, сделанная коричневыми чернилами

с включением в его состав части преподавателей и студентов историко-филологического факультета Казанского университета. В 1921 г. прежнее название Казанский педагогический было возвращено, но уже в 1922 г. он стал называться Восточно-педагогическим институтом. В 1931 г. учреждение было преобразовано в Татарский педагогический институт, в 1934 г. ему вновь возвратили название, данное в 1918 г. С 1994 г. Казанский педагогический институт начал именоваться университетом, а с 2005 г. – Татарским государственным гуманитарно-педагогическим университетом.

² НБ КФУ. № 10401.

³ Это даже, по-своему, верно в отношении посланий апостола Павла, составляющих значительную часть первого фрагмента.

почерком XIX в.: «Слѣпче, въ Добромирско<...> / <...>, XIV вѣка <...>». Очевидно, так обозначено происхождение отрывка.

Аналогичная запись, сделанная тем же почерком, есть и на втором фрагменте⁴. Она также раскрывает происхождение отрывка: «Изъ Хиландарскаго монастыря. XIII вѣка». Это позволило надежно определить второй из отрывков как часть болгарского Четвероевангелия кон. XIII – нач. XIV в., которое в 1844 г. В. И. Григорович обнаружил в Хиландарском монастыре и привез в Россию. Известные фрагменты этой рукописи в настоящее время хранятся в пяти различных собраниях⁵.

Общее происхождение обоих казанских фрагментов и тождество почерка обеих надписей на них позволяют довольно уверенно связывать и рассматриваемый фрагмент с именем Виктора Ивановича Григоровича (1815–1876), который весной 1845 г. во время своего знаменитого путешествия «посетил Ресну и Добромирские дебри»⁶, не миновав и Слепченский монастырь. Как написал один из биографов ученого, «глухая Македония <...> открыла Григоровичу свои сокровища»⁷.

Свое посещения этих мест будущий профессор Казанского университета описывает так: «Пробираясь сквозь лес по горам, сошел я, наконец, в нагорное удолие, где находится м. Слепче во имя свят. Иоанна Предтечи. Близ него в подобных удолиях скрываются еще другие монастыри, именно Журче м. во имя св. Афанасия, Топлица м. во имя св. Николая, Добромир⁸ м. и Градиште м.; последние два в развалинах. Название монастырей взято от близ лежащих сел. Я посетил м. Слепче, потому что узнал о богатом там собрании рукописей»⁹. Чуть далее Григорович пишет: «Еще в Охриде испросил я позволение у митрополита, к епархии которого принадлежит м. Слепче, рассмотреть его достопримечательности. В ожидании ответа от игумена, к которому отправил я с нарочным письмо, в монастыре нашел незапертую комнату, над самую конюшню, где по полкам и полу лежали бо запачканных рукописей и кусков рукописей. Воспользовавшись находкою этою, в

⁴ НБ КФУ. № 10402.

⁵ См.: Амерханова, Лифшиц 2024.

⁶ Григорович 1847, 28.

⁷ Александров 1901, 14.

⁸ Добромирово находится в полукилометре севернее монастыря Иоанна Предтечи.

⁹ Григорович 1877, 114.

глазах доброго недоумевающего векиля, я занялся исследованием этого книгохранилища»¹⁰.

Там, как известно, Григорович обнаружил знаменитый «Слепченский Апостол», часть которого привез с собой: 6 листов из рукописи хранятся в фонде ученого, а еще один лист он подарил И. И. Срезневскому¹¹. Однако других подробностей ученый не сообщает, разве что указывает, что содержание слепченских рукописей «то же, что охридских, более, однако ж, патериков»¹².

2. Казанский фрагмент точно не относится к патерикам, он начинается словами апостольского чтения (зачало 103): «...тъ въ нихъ . а правь/ даа же ѿ вѣры . та/ко глѣть не рьци въ / ср^аци своємь . кто / възидеть на нбо . / сирѣчь Х^са свести.» (Рим. 10: 6). На л. 1 об. помещается киноварный заголовок: «: соу^б : в : ап^сль : к рим^а :». Далее следует текст Рим. 12: 1–3 (зачало 108). На л. 2 об. чтение Рим. 15: 1–7 (зачало 116) предваряется заголовком прокимна 2-го гласа: «: не^а : в : про^к : гла^с : в :». На л. 3 об.–4 помещены стихи 1Кор. 1: 26–29, которым предпослан заголовок: «: соу^б : г : ап^сль : къ кор^с :». Далее на л. 4–11 субботние чтения чередуются с воскресными, которые также предваряются прокимнами 3–6-го гласов: 1Кор. 15: 1–11 (зачало 158); 1Кор. 15: 39–45 (зачало 162); 2Кор. 9: 6–11 (зачало 188); 2Кор. 3: 12–18 (зачало 174) – в заголовке надписано как Послание к галатам; Гал. 2: 16–20 (зачало 203); 2Кор. 8: 1–6 (зачало 185), без конца, текст на л. 10 об. обрывается на словах: «бл^го/дѣть и ѿбщениє . / слоужение же оу с^ты^х...» (2Кор. 8: 4).

Далее, вероятно, утрачено не меньше бифолия, поскольку л. 10 и 11 – парные. Текст на л. 11 начинается словами прокимна: «...алуа : придѣте възра^дуємь се г^ви и въс : ~ къ корень^о : ~ ~».

Сам текст апостольского чтения затерт; сохранился киноварный инициал Б, которым начиналось слово «братия». По затертому

¹⁰ Там же. С. 115.

¹¹ РГБ. Ф. 87 (В. И. Григорович), № 14 и БАН. 24.4.6. (Срезн. 53). Основную часть рукописи – более 130 листов – привез в 1877 г. С. И. Веркович (РНБ. Ф. П. I. 101 и 101а), еще два листа кодекса приобрел архимандрит Антонин Капустин, посетивший монастырь в 1865 г. (Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского. ДА/П. 25), еще 9 листов хранятся в Народной библиотеке «Иван Вазов» в Пловдиве, Болгария (№ 25).

¹² Григорович 1915, 201.

небрежным почерком кон. XIII (?) – нач. XIV в.¹³ написаны фрагменты песнопений Великой субботы на утрени и Пасхи: «Въ соу^б сѣоую припѣло блже^и / живота въ гробѣ положише / Х^с[е] и анѣльска воинства / дивлахоу се слаवेशе твою / схож^нение ∴ роуцѣ твои. / ОУбона се земля и скри свѣ^тлость слѣце тебе не^ве^черь/^нѣи свѣ^тло^сти въ гробѣ пл/^тию з[ышь]^ншаго ∴ прина[ла еси] / мр^ствости твою зрещех^ь / тебе рож^ншина плачоущи / гл^аше животе како оумра/^нѣши ∴».

Завершение же апостольскаго чтения помещается на л. 11 об.; затерты три верхние строки текста, на четвертой строке читается: «... [емое] вамъ яди/те. ничесо же оусте/зающе за свѣсть. / аще ли кто вамъ ре/чь. се идольжрѣ/товны юсть. не^на/^дите за оного повѣ/^давъшаго свѣсть. г^на бо землѣ / и конци юе ∴ ∴ ∴ ∴ ~» (1 Кор. 10: 27–28).

Очевидно, что отрывок начинается словами чтения в неделю 1-го гласа.

В нижней части л. 11 об. располагается киноварный заголовок: «∴ ЮВАГЛНА ЮТРѢНА ∴ / ∴ ювнѣлюю ∴а∴ ѿ Ма^ѳ ∴», за которым начинается текст 1-го утреннего воскреснаго евангелія. Фрагмент рукописи обрывается на л. 12 об. на словах 2-го утреннего воскреснаго евангелія: «и гл^ахоу къ / <себ>ѣ кто ѿвалитъ ...» (Мк. 16: 3).

Таким образом, содержание фрагмента, похоже, восходит к так называемому *столинному* апракосу, в котором в основе лежит набор перикоп, повторяющийся несколько раз в течение некоторых циклов. Среди основных – 11 воскресных утренних евангелий; 8 субботних и 8 воскресных чтений по гласам Октоиха¹⁴. Рассматриваемый отрывок, надо полагать, представляет собой вспомогательную часть иной книги – не Апостола и не Евангелія.

3. Попытка связать казанскій фрагмент с рукописями В. И. Григоровича оказалась успешной.

В собрании ученого в Российской государственной библиотеке¹⁵ хранится 76 листов Требника, привезенного из Слѣпченскаго монастыря. Текст отрывка начинается словами начинается словами последования венчания: «...и Юлисаветоу. Схрани на гѣ бѣ нашъ яко же съхранилъ юси Данила п^осрѣдѣ .З. лъвь схрани на гѣ бѣ нашъ яко же

¹³ Сердечно благодарим А. А. Турилова за консультацию.

¹⁴ Темчин 2010, 74.

¹⁵ РГБ, Григорович, 35.

съхраниль юси тр<...>роки въ печи ѿгньны и споусти имь росоу на цѣльбоу...». На л. 76 об. обрывается на словах: «Мои/си бо пишеть пра/вьдоу ѿ закона. / яко створивы на / члѣвкъ живь боуде...» (Рим. 10:5). Непосредственным продолжением этой рукописи, как нетрудно увидеть, и является казанский отрывок.

Фолиация в верхнем внешнем углу листов, переправленная затем хранителями¹⁶, сходство почерка так же не оставляют сомнений в том, что казанский фрагмент был отделен от рукописи Григоровичем. Правда, в описании Алексея Егоровича Викторова кодекс датирован XV столетием¹⁷ и, как следствие он не попал в первый выпуск «Сводного каталога славяно-русских рукописных книг»¹⁸.

А. Е. Викторов определяет состав рукописи: окончание чина венчания, чин исповедению, молитвы над «соудомъ скверньномъ», «молитва над кутию» и пр., в том числе 5 молитв «нежиту» («заклятий против Нежита»), опубликованных Ф. И. Буслаевым¹⁹. Содержание л. 20–76 Викторов определяет как «избранные апостолы и евангелия». На л. 50 об. киноварный заголовок предваряет «осмогласные» апостолы и Евангелия на субботы и воскресенья, при этом сначала идут евангельские перикопы (л. 50 об.-74 об.), а апостольские выписаны отдельно за ними (л. 74 об.-76 об.). Завершается описание сведениями о том, что в реестрах самого Григоровича в рукописи числилось 92 листа.

В Требнике есть не отмеченная Викторовым утрата между л. 54 и 55. Текст на л. 54 об. обрывается на словах чтения в воскресенье 2-го гласа: «... николи же нависе тако въ Излѣи а парисѣи глѣахоу ѿвъ кнезь бѣсь изъ ...» (Мф. 12: 23–24); текст на л. 55 начинается заголовком: «∴ не^а ∴г∴ ювнѣле ∴ ѿ М^о ∴ Въ ѿно врѣме юноша ютерь пристоупи къ Исѣи. мѣле и и глѣ оучителю блѣгы...» (Мф. 19: 16). Судя по старому счету листов, утрата составляет 4 листа. Предполагаем, что отсутствующие листы могли быть изъяты В. И. Григоровичем и, подобно другим фрагментам, кому-то подарены.

4. Наши предшественники, изучавшие сербские рукописи в собраниях российских библиотек, давно предположили, что Требник из собрания

¹⁶ Особенно хорошо видно, как номер 20 исправлен на 4, например: <https://lib-fond.ru/lib-rgb/87/f-87-35/#image-7> (обращение 19.08.2023).

¹⁷ Викторов 1879, 30–32, № 35.

¹⁸ СК XI–XIII.

¹⁹ Буслаев 1861, 115–116.

В. И. Григоровича представляет собой одну из частей большой рукописи, которые оказались в разных хранилищах и коллекциях²⁰.

Одной из таких частей является фрагмент, приобретенный А. Ф. Гильфердингом²¹. Восьмилистная тетрадь имеет значительные повреждения: все листы оборваны со стороны внешнего нижнего угла, есть утраты в середине первого и восьмого листов; пострадал текст. Рукопись первоначально была датирована XV в., но передатирована В. А. Мошиным²²; в «Сводном каталоге» она была определена как Евангелие-апракос²³. Между тем, текст рукописи Гильфердинга непосредственно продолжает текст казанского отрывка, ее первые слова: «...намя камень ѿ дьверей гроба...».

Последний лист тетради сильно затерт, текст на нем читается с трудом. Отрывок заканчивается словами 5-го утреннего воскресного евангелия: «<...>та къ себѣ не <...>ю горе бѣ...» (Лк. 24:32).

Отрывок был найден дипломатом и собирателем во время его поездки по Боснии, Герцоговине и Старой Сербии в 1857 г.²⁴ среди прочих славянских древностей. Можно не сомневаться, что фрагмент, числящийся в коллекции под № 70, был обнаружен им в Слепченском монастыре Иоанна Предтечи.

5. Уже в «Сводном каталоге» указано, что тем же почерком, что и фрагмент из собрания А. Ф. Гильфердинга, и в той же орфографии, предположительно, написан еще один привезенный из Старой Сербии отрывок – значительная часть рукописного кодекса, найденная архимандритом Антонином Капустиним²⁵ и поступившая в Императорскую публичную библиотеку в составе «драгоценного собрания древних рукописей» после смерти владельца²⁶.

Отрывок заново переплетен, обрезан. Пергамен кодекса – жесткий, с заметной разницей между мездровой и волосяной сторонами.

²⁰ Отождествление остальных частей рукописи принадлежит В. М. Загребину и Н. Б. Тихомирову; см. комментарий в: СК XI-XIII, № 400, а также: Турилов 2012, 97, прим. 7; Левшина 2021, 65, 178–179.

²¹ РНБ, Гильфердинг, 70.

²² Отчет за 1868 год, 146; Мошин 1958, 415.

²³ СК XI-XIII. № 345.

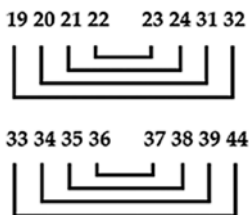
²⁴ Отчет за 1868 год, 10.

²⁵ РНБ, О. п. I. 14.

²⁶ Отчет за 1899 год, 6, 33–34 и след.

Лицевая сторона л. 1 потемнела, как если бы этот лист долгое время оставался первым в рукописи. Текст на л. 1 начинается словами третьей стихиры гласа 2 (без начала) из цикла стихир 8-ми гласов по каноне²⁷.

Рукопись состоит из 68 л., из которых к первоначальному кодексу относятся 58, а десять бумажных листов написаны почерком кон. XV- нач. XVI столетий²⁸. Пергаменные листы фрагмента составляют 7 тетрадей, из которых первая – десятилистная, а остальные – правильные кватернионы. На первом листе каждой из них стоят сигнатуры с S по AI, т.е. с 6-й по 11-ю. Бумажные вставки (л. 25–30 и 40–43), очевидно, не являются восполнением утрат (ср. схему).

Эта часть рукописи примечательна тем, что в ней содержатся азбучные стихиры, относящиеся к древнейшему периоду существования славянской письменности²⁹.

Текст на л. 68 об. обрывается на словах: «Гѣ бѣ вседръжилю (!) и сь/дѣтелю всеи твари. / видѣмѣи же и невидѣмѣи. створивы не/бо и землю и море и вса / соущаа въ нихъ. съвь/коуплеи воды въ съньм"/ще юдино. затворивы / безъдноу и запечатлѣ/вы ю страшнымъ и сла...».

Архимандрит Антонин описывает свое путешествие, во время которого он 26–27 мая 1865 г. посетил «Слепиште» – Слеченский монастырь, где ему удалось увидеть около сорока греческих и славянских рукописей. Среди прочего он, например, упоминает служебник (№ 7) на бомбицине в 8^о, в котором после литургий расположены чтения из апостола и Евангелия на значительные дни года, а также рассказывает о том, как когда он со спутниками сидел за столом, им «еще принесли для просмотра отыскавшиеся где-то 5–6 рукописных книг, в числе их

²⁷ Турилов 2012, 99, примеч. 21.

²⁸ Левшина 2021, 178–179.

²⁹ Загребин 1981; см. также: Турилов 2012, 89–102.

два служебника и один требник славянского письма»³⁰. Установить, этот ли отрывок оказался засвидетельствован в воспоминаниях ученого монаха, увы, невозможно.

Рукопись содержит по 18 строк на листе и отличается по манере письма (или почерку) и разлиновке от казанского отрывка, фрагментов Гильфердинга и Григоровича. Однако, практически нет сомнений, что когда-то эта единица хранения составляла с ними единое целое.

6. Еще один фрагмент древнего кодекса, содержащий молитвы на пострижение волос и чин венчания, находится в московском Государственном историческом музее в собрании А. И. Хлудова³¹, куда он, мог попасть и от А. Ф. Гильфердинга³², и более сложными путями – из собрания В. И. Григоровича³³.

Отрывок состоит из двух частей, написанных различными почерками, имеющими разную разлиновку, при этом пропилы в обеих частях совпадают и являются единственными. Между частями есть утрата.

Первая часть (л. 1–6) представляет собой три бифолия, текст на которых заметно потерт, есть осыпи чернил. Разлиновка листов очень простая: рамка 12,4–12,5 x 9,3–9,4 см и 21 строка, из которых две нижние остаются пустыми. Расстояния между строками могут быть неравными. Текст начинается словами: «...одеж^оу неистлѣнн^оу / ѿ всѣкоѣ скврны грѣ/ховныѣ. неосквр^ноу [!] сѣблюди нескроу/шеноу въ немь дѣхов^ноу печатъ...». Текст на л. 6 об. обрывается в «Чине обручения» на словах: «пръстенъ златы дасть моужоу ∴ а желѣзны невѣстѣ ∴ та^ж ∴ иметасе за роуцѣ ∴ и држащесе ходита ∴ аще ли хо...».

³⁰ Антонин 1879, 291, 305.

³¹ ГИМ, Хлудов, 121; см.: Попов 1872, 284. В более позднем описании фрагмент датирован кон. XIV в.: Щепкина и др. 1966, 297.

³² См.: Турилов 2002, 131.

³³ Н. П. Барсуков цитирует письмо Д. В. Пискарева М. П. Погодину, в котором сообщается о продаже Григоровичем в 1849 г. рукописей В. Я. Лопухину, от которого они попали в собрание А. И. Лобкова, а затем к А. И. Хлудову; см.: Барсуков 1896, 463–464; Указатель, 170, примеч. 36. Не называет рукопись среди полученных от А. Ф. Гильфердинга и Ж. Л. Левшина: Левшина 2012, 77–107. Так что приобретение А. И. Хлудовым фрагмента, привезенного Григоровичем, нам кажется более вероятным; к тому же старая и новая – хранительская – фолиации фрагмента в собрании Григоровича как раз и показывают отсутствие 16 листов в начале.

Листы 7–16 (вторая часть) представляют собой десятилистную тетрадь из пяти бифолиев с нарушенной в настоящее время последовательностью листов; должны следовать л. 7, 9–16, 8. Текст на этих листах написан иным почерком, чем предшествующие³⁴. На нижнем поле иным (?) почерком, чем основной текст, сигнатура (?), похожая на букву Г – цифра 3(?). Листы разлинованы иначе: внешние размеры рамки – 13 x 8,6 см. Обозначено 15 одинаковых строк примерно по 9 мм и отделена нижняя высотой 1,5 см. Справа и слева поле текста отделено еще двумя вертикальными линиями. Текст на л. 7 начинается заголовком, выполненным чернильным контуром с заполнением красной краской (киноварью?): «ЧИНЬ ВЪНЧАНИЮ. / положить попь вънце ∴ / на трапезѣ въ олтари ...». Лист 8 об. заканчивается словами молитвы иерея: «... якоже / блгословили єси Захарию ∴».

Нет сомнений, что десятилистная тетрадь представляет собой позднейшую вставку в кодекс взамен утраченных листов³⁵. Ее текст непосредственно продолжается на л. 1 рукописи из собрания В. И. Григоровича.

7. Таким образом, представляющая значительный научный интерес³⁶ древняя рукопись сербского Слепенского Третьяка в настоящее время состоит из пяти единиц хранения, общим объемом 170 листов. Не сохранилось начало и конец рукописи, есть утраты между сохранившимися частями и внутри трех частей (см. таблицу).

	[утрата текста]		
РНБ. О. п. I. 14		58 л.	
	[утрата текста]		
ГИМ. Хлудов, 121		16 л.	6 л., [утрата текста], 10 л.
РГБ. Григорович, 35		76 л.	54 л., [утрата 4 л. текста], 22 л.
НБ КФУ. 10401		12 л.	10 л., [утрата 2 (?) л. текста], 2 л.
РНБ. Гильфердинг, 70		8 л.	
	[утрата текста]		

³⁴ Не исключено, это тот же почерк, которым написан текст поверх стертых на л. 11 казанского отрывка.

³⁵ Собственно, и нестандартное количество листов – десять – свидетельствует о том же.

³⁶ См., например, из недавних работ: Афанасьева 2019, 150 и др.

Поскольку почти все утраты (кроме начала и конца рукописи) в Слепченском Требнике или предваряют фрагменты, связанные с В. И. Григоровичем, или находятся внутри них, то кажется оправданным предположить, что удручающими лакунами мы обязаны именно этому замечательному профессору Казанского, Московского и Новороссийского университетов.

8. Собрание В. И. Григоровича, в том числе эти и другие фрагменты, когда-то ему принадлежавшие, прекрасно показывают, как не быстро формировалось научное отношение к славянскому рукописному наследию. Очевидно, для одного из основоположников отечественной славистики древние рукописи – прежде всего реликвии, которые можно и нужно раздаривать, сообщая многим лицам чувство причастности к восхитительной славянской древности. Для следующего поколения собирателей – рукописи все еще в значительной степени курьез, для многих исследователей – источник сведений, но не что-то обладающее самостоятельной ценностью. «Синька», например, которой еще в последней четверти XIX в. поливали листы пергаменных кодексов И. И. Срезневский или архимандрит Амфилохий (Сергиевский), чтобы прочесть угасающий текст, явно не свидетельствует о почетном отношении к ветхим пергаменам.

О том, что в исторических местах своего бытования – на Балканах – славянские рукописи в XIX в. и подавно не считались чем-то заслуживающим внимания и уважения, современники оставили немало свидетельств. А. Ф. Гильфердинг пишет: «"Есть у нас рукописи, да все обаталенные" (т.е. изорванные, испорченные): сколько раз слышал я это изречение в монастырях Боснийских и Герцеговинских!»³⁷. О том, как хранились рукописи в самом Слепченском монастыре Иоанна Предтечи, красноречиво повествует Григорович, чьи слова о том, что «по полкам и полу» Слепченского монастыря «лежали 60 запачканных рукописей и кусков рукописей», уже были приведены нами в начале статьи.

В. И. Григорович посещает Слепченский монастырь весной 1845 г. и вывозит оттуда, вероятно, более ста листов древней пергаменной рукописи. Очевидно, остальные части в это время были уже отделены от нее. Только так можно объяснить тот факт, что через 12 лет А. Ф.

³⁷ Гильфердинг 1859, 36.

Гильфердинг забирает из монастыря скромные 8 листов того же кодекса, а архимандрит Антонин спустя еще 8 лет находит там же целых 68 листов кодекса, не замеченных, должно быть, ни Григоровичем, ни Гильфердингом. Очевидно, в Слепченской монастыре рукописи хранили как придется³⁸.

Можно сказать, что до некоторой степени разрозненность – обычное состояние славянского рукописного наследия и, раздаривая фрагменты рукописей В. И. Григорович и многое другие собиратели поступали «естественным» образом.

Не в последнюю очередь следствием попадания частей кодексов в разные собрания оказывается значительный разброс в датировках рукописей.

Но это же означает, что отождествление фрагментов рукописей в разных хранилищах еще не завершено, и не совсем исключена вероятность обнаружения хотя бы части пропавших листов рукописи Слепченского Требника. Находка казанского отрывка – тому подтверждение. Хотелось бы думать, что утраченные листы могут еще найтись в одном из многочисленных и недостаточно хорошо описанных собраний рукописных книг.

³⁸ Собственно, Слепченский Апостол, так же привезенный по частям, тому подтверждение. Можно указать еще на перечень рукописей, вернее – разрозненных фрагментов, происходящих из Слепченской обители и оказавшихся в Софии: Узунова 2022, 205–217.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Список сокращений

- БАН – Библиотека Академии наук, Санкт-Петербург
ГИМ – Государственный исторический музей, Москва
НБ КФУ – Научная библиотека Казанского Федерального университета им. Н. И. Лобачевского
РГБ – Российская государственная библиотека, Москва
РНБ – Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург,
СК XI–XIII – Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI - XIII вв. – Москва: Наука, 1984.

Источники

- ГИМ. Хлудов, 121
НБ КФУ. № 10401
НБ КФУ. № 10402
РГБ. Григорович, 35 – <https://lib-fond.ru/lib-rgb/87/f-87-35/>
РНБ. Гильфердинг, 70 – <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=F8956F53-D2DB-4F8D-9975-659DAC7F7F71>
РНБ. О. п. I. 14 – <https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=787A4800-0B1D-4D78-A705-C736074063D1>

ЛИТЕРАТУРА

- Александров 1901: Александров А. И. Виктор Иванович Григорович – профессор славянских наречий (Страничка из истории Казанского университета). – Казань: Тип. Казанского ун-та, 1901.
Амерханова, Лифшиц 2024: Амерханова Э. И., Лифшиц А. Л. Неизвестный отрывок хиландарского Евангелия В. И. Григоровича в собрании библиотеки Казанского университета // Древнерусское искусство: Искусство рукописной книги. Вып. 5: Libro Manuscripto Inspirata: памяти Инны Павловны Мокрецово (1935–2020) / сост. и отв. ред. Э. Н. Добрынина. – Москва, Государственный институт искусствознания, 2024 (в печати).
Антонин 1879: Антонин (Капустин). Поездка в Румелию. – Санкт-Петербург: тип. Имп. Акад. наук, 1879.

- Афанасьева 2019:** *Афанасьева Т. И.* «Евхологий Саввы Сербского» и его рецепция в Древней Руси XIII–XIV в. // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики.* 2019. № 4 (78). С. 144–156.
- Барсуков 1896:** *Барсуков Н. П.* Жизнь и труды М. П. Погодина. Кн. 10. – С.-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1896.
- Буслаев 1861:** *Буслаев Ф. И.* Исторические очерки русской народной словесности и искусства. Т. 1. – Санкт-Петербург: Д. Е. Кожанчиков, 1861.
- Викторов 1879:** *Викторов А. Е.* Собрание рукописей В. И. Григоровича. – Москва: тип. М. Н. Лаврова и К°, 1879.
- Гильфердинг 1859:** *Гильфердинг А. Ф.* Поездка по Герцеговине, Боснии и Старой Сербии // *Записки Императорского Русского географического общества.* Кн. XIII. – СПб., 1859.
- Григорович 1847:** *Григорович В. И.* Краткая записка о путешествии магистра Казанского университета Григоровича // *ЖМНП.* 1847. Т. 54. Отд. IV. С. 27–40.
- Григорович 1877:** *Григорович В. И.* Очерк путешествия по Европейской Турции, Виктора Григоровича: (с картой окрестностей Охридского и Преспанского озер). – 2-е изд. – Москва: тип. М. Н. Лаврова и К°, 1877.
- Григорович 1915:** *Григорович В. И.* Донесения В. И. Григоровича об его путешествии по славянским землям. – Казань: Отд. рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук, 1915.
- Загребин 1981:** *Загребин В. М.* Заупокойные стихиры АЗЪБУКОВНЕ в сербском Требнике XIII века // *Археографски прилози.* 1981. № 3. С. 65–91 (то же // *Загребин В. М.* Исследования памятников южнославянской и древнерусской письменности. – М.; СПб.: Альянс-Архео, 2006. С. 232–262).
- Левшина 2021:** *Левшина Ж. Л.* Рукописи сербского правописания Российской национальной библиотеки. – Санкт-Петербург: Российская национальная библиотека, 2021.
- Левшина 2012:** *Левшина Ж. Л.* Путешествие А. Ф. Гильфердинга 1868 года и славянские рукописи его "македонской" коллекции (итоги и перспективы изучения) // *Археографски прилози.* 2012. Бр. 34. С. 77–107.
- Мошин 1958:** *Мошин В. А.* К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гильфердинга Государственной публичной библиотеки // *Труды Отдела древнерусской литературы.* Т. XV. – М.; Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. С. 409–417.
- Отчет за 1868 год:** Отчет Императорской Публичной библиотеки за 1868 год. – С.-Петербург: [б. и.], 1869.
- Отчет за 1903 год:** Отчет Императорской публичной библиотеки за 1899 год. – С.-Петербург: [б. и.], 1903.

Попов 1872: *Попов А. Н.* Описание рукописей и Каталог книг церковной печати библиотеки А.И. Хлудова / Сост. Андрей Попов. – Москва: А. И. Хлудов, 1872.

Темчин 2010: *Темчин С. Ю.* Исследования по кирилло-мефодиевистике и палеославистике. – Kraków: Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.

Троицкий 1901: *Троицкий С. М.* Историческая записка о Казанском учительском институте за 25 лет его существования. Казань, 1901.

Турилов 2002: *Турилов А. А.* К истории второй (македонской) рукописной коллекции А. Ф. Гильфердинга // Славянский альманах. 2002. – М., 2003.

Турилов 2012: *Турилов А. А.* Межславянские культурные связи эпохи средневековья и источниковедение истории и культуры славян. Этюды и характеристики. – Москва: Знак, 2012.

Узунова 2022: *Узунова Е.* За ръкописите, набавени от Слепченския манастир за славянската ръкописна колекция в Софийската народна библиотека // Кирило-Методиевски студии. Кн. 32. 2022. С. 205–217.

Указатель 1983: Рукописные собрания Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина: указатель. Ч. 1. Вып. 1. – Москва, 1983.

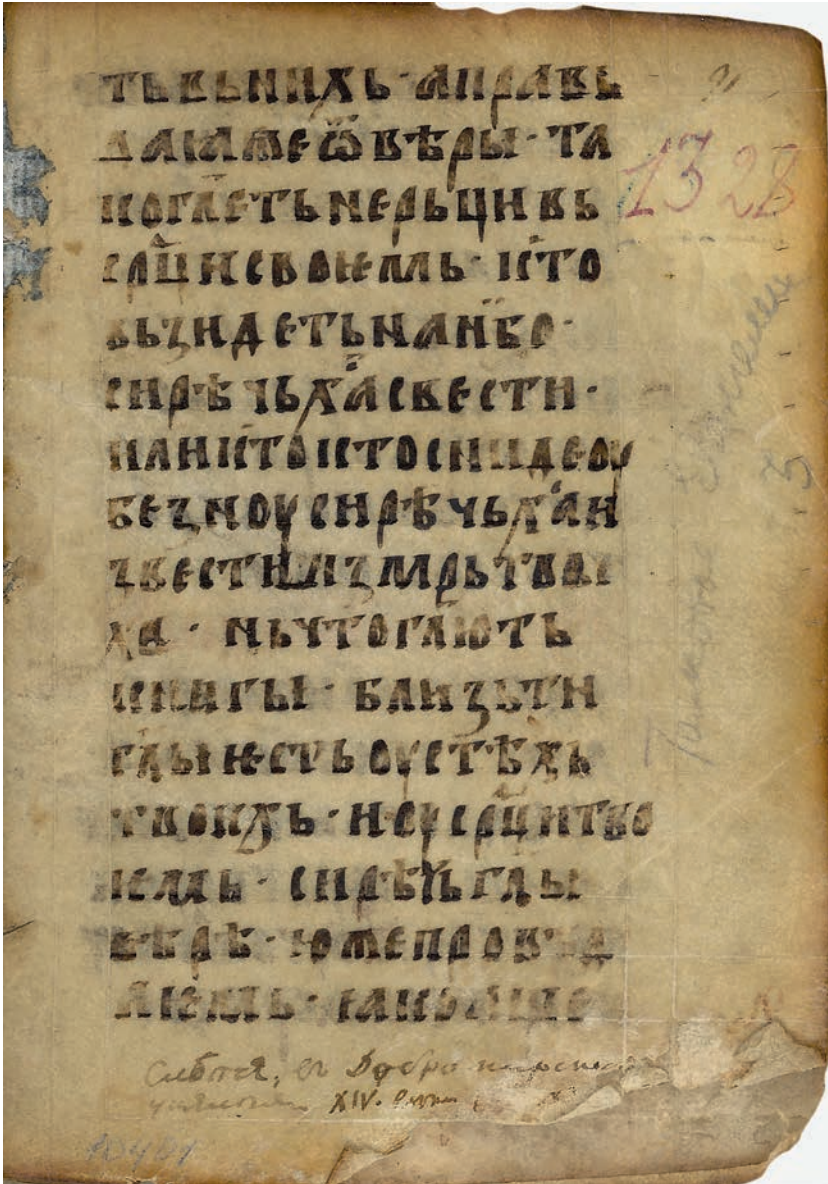
Щепкина и др. 1966: *Щепкина М. В., Протасьева Т. Н., Костюхина Л. М., Голышенко В. С.* Описание пергаментных рукописей ГИМ. Ч. 2 // Археографический ежегодник за 1965 год. – Москва: Наука, 1966. С. 273–310.

MANUSCRIPT FROM THE DOBROMIR WILDS: ABOUT THE
FRAGMENTS OF THE “SLEPCHENSKY TREBNIK (BOOK OF NEEDS)”
OF THE LATE 13TH CENTURY

ELMIRA I. AMERHANOVA, ALEXANDER L. LIFSHITS

In 2022, fragments of a Serbian manuscript from the late 13th century were found in the Scientific Library of Kazan University (Russia). We managed to identify them as parts of the *Trebnik* (*Book of Needs*), which are kept in various collections in Russia. This is a manuscript, parts of which were brought from the Slepchensky Monastery in 1845, 1857 and 1865 by Viktor Grigorovich, Alexander Gilferding and Archimandrite Antonin Kapustin, respectively. Obviously, parts of the codex were scattered around the Slepchensky Monastery, but even later, in Russia, they were divided into smaller fragments. Before Slavic studies became a real science, ancient manuscripts were perceived as a relic. That is why Grigorovich and many others could tear out sheets from codices or donate small parts of manuscripts to private persons or universities as a sign of involvement in the wonderful world Slavic antiquities. Unique texts from different parts of the manuscript were published by Fyodor Buslaev in the 19th century and Vyacheslav Zagrebin in the 20th. The study of the texts of the manuscript is ongoing. At present, the surviving manuscript contains 170 sheets of parchment, and there is still hope that some parts of it may yet be found.

Keywords: Serbian manuscripts, Slepchensky Monastery, V. I. Grigorovich, A. F. Gilferding, Archimandrite Antonin (Kapustin), attribution problems

Сл. 1. Слепченский Требник. Научная библиотека Казанского университета, л. 1

КАТАСТИЗИ ИЗ ЗБИРКЕ МАНАСТИРА НИКОЉЦА

МИЛЕНА МАРТИНОВИЋ*

Айстѣракиѣ: Рад се бави описом *Кайасѣиха Манасѣира Добриловине*, настало крајем 17. вијека (Никољац 85), и *Кайасѣиха Манасѣира Никољац* (Никољац 50), који је настао крајем 17. и почетком 18. вијека. Ови рукописи су богати историјски извори који могу послужити истраживачима различитих профила, како историчарима тако и научницима који се баве етнографијом, историјском географијом, топографијом и историјом српског језика.

Кључне ријечи: Никољац, Добриловина, катастих, поменик, Тарски Никшићи, Полимље, Бијело Поље

Манастир Никољац се налази у Никољ Пазару код Бијелог Поља. Не зна се тачно када је основан, али се често помиње током 16. вијека.¹ Никољ Пазар је био важан преписивачки центар.² Поред монаха у манастиру, богослужбене књиге су преписивали лаици и мирски свештеници, о чему постоје записи у сачуваним рукописима.³ Најстарији податак о преписивању књига у Никољ Пазару пружа запис попа Радослава – како се он сам потписао – који је код попа Јована, у Цркви Св. Николе, завршио рукопис *Дјела Айосѣолска* 14. децембра 1524. године (Никољац 13).⁴ Међу активним преписивачима у Никољ Пазару у 16. вијеку били су ђак Вук и презвитер Цветко.⁵

* Милена Н. Мартиновић, Народни музеј Црне Горе, Цетиње, 65mmartinovic@gmail.com

¹ Суботин–Голубовић 1999, 153, са старијом литературом.

² Пејић 2014, 41, са релевантном литературом.

³ Цвијетић 1936, 223–250; Пејић 2014, 41, са релевантном литературом.

⁴ Пејић 2014, 43, са релевантном литературом.

⁵ Дијак Вук је преписао *Пролоѣ* за Манастир Вранштицу око 1570. године (Никољац 37): Суботин–Голубовић 1999, 116, 154 (са старијом литературом); Пејић 2014, 43, са старијом литературом. Презвитер Цветко је преписао једно *Четворојеванђеље (Беочинско)* око 1560. године по налогу старца Јована из Никољ Пазара близу града Бихора: Пејић 2014, 44 (са релевантном литературом).

Збирци Манастира Никољац данас припада 86 рукописа који датирају од краја 13. до почетка 19. вијека, од којих је већи дио сакупљен из запустјелих оближњих манастира и цркава у Полимљу већ током 16. вијека.⁶ Први систематизовани, каталошки археографски опис рукописа са инвентаром израдио је Владимир Мошин.⁷ Допуну тог описа филигранолошким датовањем сваког рукописа 1994. године урадио је Радоман Станковић.⁸ Најновији попис и опис рукописа израдила је Светлана Пејић у оквиру монографије о Цркви Св. Николе у Никољцу.⁹

У саставу збирке Никољских рукописа завређују пажњу два рукописа која могу бити занимљива истраживачима који се баве историјом, историјском географијом, топографијом и историјом српског језика. То су *Кайасџих Манасџира Добриловине* (Никољац 85) и *Кайасџих Манасџира Никољац* (Никољац 50).

*

Манастир Добриловина се налази на реци Тари. Црква је посвећена Светом Ђорђу. Турске власти су 1592. године издале дозволу за обнову цркве, из чега се може закључити да је она постојала и раније. Обновљена црква је освештана 1594. године, када се помињу игуман Јанићије и духовник Захарија. Ту су се једно вријеме чували рукописи из Манастира Равна Река, а затим су пренијети у Никољац.¹⁰

Кайасџих Манасџира Добриловине (Никољац 85) по свом садржају представља поменик у пуном смислу ријечи, али како рукопис не садржи уводни дио са изворним називом, садашњи је добио накнадно, према записима на маргини л. 2а и 6б.¹¹ Сматра се да је највећи дио *Добриловинској кайасџиха* (поменика) саставио проигуман Василије,

⁶ Опширно: Мано-Зиси 2005, 119–139. Рукописи манастира Никољац су дигитализовани у Народној библиотеци Србије. За преглед ова два катастиха кориштена је дигиталана копија, на чему захваљујемо Археографском одјељењу НБС.

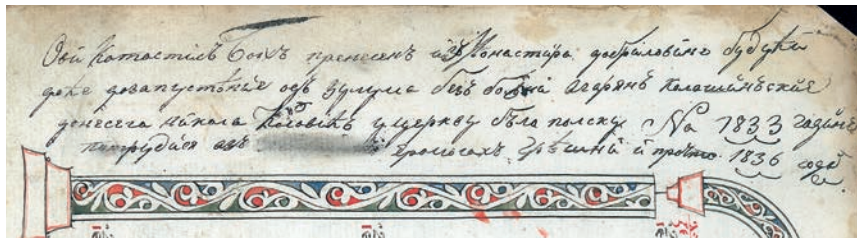
⁷ Мошин 1961, 681–708 (са старијом литературом).

⁸ Станковић 1994, 141–306.

⁹ Пејић 2014.

¹⁰ Суботин–Голубовић 1999, 127–128.

¹¹ Никољац 85, л. 2а и 6б. Љиљана Пузовић је утврдила разлику између рукописа типа поменика и рукописа типа општег листа или катастиха: Пузовић 2021, 31–34.

Сл. 1. *Кайасијских Манастира Добриловине*, Никољац 85, запис на л. 6б

можда током 1689. године, када се вршио попис цркава у колашинском крају.¹²

Скромне податке о књизи је пружио Драгутин Анастасијевић у раду објављеном 1931. године.¹³ Он није навео да *Кайасијских* припада Манастиру Добриловини, али је то учинио Владимир Ђоровић у свом кратком опису тог рукописа.¹⁴ Нешто више података о рукопису налазимо код Бранка Цвијетића.¹⁵ *Кайасијских Манастира Добриловине* био је интересантан за многе истраживаче због обиља изворних података, а првенствено је служио као историјски извор за пручавање поријекла разних племена и братстава која су на просторима Полимља и Потарја живјела од 15. вијека до новијег времена. Један од истраживача којима је *Кайасијских* послужио за изучавање поријекла Тарских Никшића јесте Милош О. Милетић.¹⁶

Кайасијских Манастира Добриловине има 29 листова, димензија 295 × 210 мм. Према филигранолошкој анализи, настао је 1685–1695. године.¹⁷ Писан је српскословенским језиком, а исписало га је више руку: поред проигумана Василија, један од писара овог рукописа је јеромонах Георгије, потписан на почетном листу.¹⁸ Текст је писан у

¹² В. Ковачевић 1884, 332 (запис у *Прологу* од септембра до фебруара, рукопису бр. 157 Старе народне библиотеке у Београду. Рукопис је изгорео у бомбардовању Београда 1941).

¹³ Пејић 2014, 68.

¹⁴ Ђоровић рукопис описује под бр. 51: Ђоровић 1936, 90.

¹⁵ Цвијетић 1936, 239–240.

¹⁶ Милетић 2020, 280–289.

¹⁷ Станковић 1994, 198.

¹⁸ Никољац 85, л. 1а, при дну: ермонахъ георгие.

двје колоне, одвојене украшеним стубовима и полукружним сводовима; цртеж је изведен тамним тушем, а на већини листова украси су обојени зеленом, црвеном и плавом бојом.

У погледу садржаја, на л. 1б су накнадно уписани сарандари и парусије мушким и женским лицима и имена приложника. На л. 2а, при врху, графитном оловком је записано да је Никола Косовић приложио овај „катастик” Храму Св. Николе. На истој страници су помени архиепископа: Саве, Арсенија, Саве¹⁹, Јоаникија²⁰, Јевстратија²¹, Саве²², Никодима²³, Данила²⁴, Петра Цетињскога,²⁵ Захарија Дечанскога²⁶ и Јоаникија. На л. 2б уписани су помени српских патријараха: Јоаникија²⁷, Саве²⁸, Јефрема²⁹, Спиридона³⁰, Данила³¹, Саве³², Кирила³³, Никодима³⁴,

¹⁹ Свети Сава II (1263–1271).

²⁰ Јоаникије I (1272–1276), бивши студенички игуман, постао је архиепископ последије уклањања Данила I: Вуковић 1996, 230.

²¹ Вјероватно се мисли на Светог Јевстратија II (1292–1309). Евстратије је код Сава Вуковића забиљежен као ужички епископ (прије 1744): Вуковић 1996, 183.

²² Свети Сава III (1309–1316), наслиједник Јевстратија II.

²³ Свети Никодим (1317–1324), заслужан за превозијење *Јерусалимској шийи*ка са грчког на српскословенски; опширно: Вуковић 1996, 362–364.

²⁴ Била су два српска архиепископа са овим именом: Данило I (1271–1272) и Свети Данило II (1324–1337). По свој прилици, овдје се мисли на другог.

²⁵ Петар I Петровић Његош, црногорски митрополит (1784–1830), проглашен је за светог четири године последије упокојења. Имена од Петровог надаље су додата другом руком.

²⁶ Захарије, рашки митрополит (1819–1830), познат као „архиепископ дечански”; опширно: Вуковић 1996, 189.

²⁷ Свети Јоаникије II, последњи архиепископ (1338–1346) и први патријарх последије подизања Српске цркве на степен патријаршије (1346–1354).

²⁸ Патријарх Сава IV (1354–1375), наслиједник Светог Јоаникија: Вуковић 1996, 231.

²⁹ Патријарх Јефрем (1375–1380, 1389–1390) канонизован је 1407. године, а Српска православна црква слави његову успомену 28. јуна, на Видовдан. Њему посвећено житије и службу је написао епископ Марко Пећки. В. Вуковић 1996, 221–222.

³⁰ Свети Спиридон (1379–1389), наслиједник патријарха Јефрема, претходно је био мелнички митрополит: Вуковић 1996, 454–465.

³¹ Данило III (1390–1396) постао је патријарх последије повлачења патријарха Јефрема, 1390. године: Вуковић 1996, 153–154.

³² Патријарх Сава V (1399?–1409?), наслиједник Данила III: Вуковић 1996, 428.

³³ Прије него што је постао патријарх, Кирило I (1409?–1418) био је монах Манастира Хиландара: Вуковић 1996, 275–276.

³⁴ Патријарх Никодим II (1445–1453) претходно је био игуман Манастира Студенице, а потом, рашки митрополит: Вуковић 1996, 365.

Јована³⁵, Пајсија³⁶, Гаврила³⁷, Максима³⁸, Арсенија³⁹, Мојсија⁴⁰, Арсенија⁴¹, Пајсија⁴², Вићентија⁴³, Атанасија⁴⁴ и Василија⁴⁵, а на л. за, патријарха

- ³⁵ Патријарх Јован (1592–1614), наслиједник патријарха Филипа, који је своје столовање обиљежио јачањем Српске цркве; опширније: Љубић 2022, 99–105. У *Катасџиџу* су претходни патријарси изостављени.
- ³⁶ Патријарх Пајсије Јањевац (1614–1647), између осталог, одбио је да прихвати унију и *Посланицу са образложењем* послао папи Урбану VIII, 1642. године: Јачов 1986, 580–582. О патријарху Пајсију постоји бројна литература, на пример: Слијепчевић 1933, 123–144; Самарџић 1993, 5–102; Вуковић 1996, 382–390; Љубић 2022, 105–111, и др.
- ³⁷ Свети Гаврило Рајић (1648–1655, 1658) једно вријеме био је митрополит смедеревски, а затим митрополит новопазарски и рашки; опширније: Љубић 2022, 111–117 (са старијом и релевантном литературом).
- ³⁸ Патријарх Максим Скопљанац (1655–1680) претходно је био на трону рашког митрополита: Љубић 2022, 117–120 (са старијом литературом).
- ³⁹ Арсеније III Црнојевић (1672–1706), родом са Цетиња, замијенио је обојелог патријарха Максима, практично, откако је постао хвостански митрополит (1669): Вуковић 1996, 26 (са старијом литературом).
- ⁴⁰ Мојсије Рајевић (1712–1725), претходно рашки митрополит, кога је прије 1704. године изабрао патријарх Калиник (1691–1710): Вуковић 1996, 332–333. Имена од Мојсијевог надаље су каснији додатак.
- ⁴¹ Патријарх Мојсије за живота је одредио за свог наследника Арсенија IV Јовановића Шакабенту (1725–1748), који је, прије рукоположења за српског патријарха, био рашки митрополит: Вуковић 1996, 33 (са старијом литературом).
- ⁴² Највјероватније се мисли на Пајсија II (послије 1752), који је по националности био Грк, а постављен је на патријаршијски трон мимо одлуке Светог архијерејског сабора: Вуковић 1996, 392.
- ⁴³ Вићентије Стефановић (1758), претпоследњи Србин на челу Пећке патријаршије пред њено гашење (1766). Када је изабран за патријарха, отпутовао је у Цариград, гдје је напрасно умро: Вуковић 1996, 73.
- ⁴⁴ Патријарх Атанасије II Гавриловић (1747–1752), претходно скопски митрополит, заслужан је за обнову сарадње између Карловачке митрополије и Пећке патријаршије, која је била прекинута послје сеобе под Арсенијем IV, када се на трону пећких патријараха налазио Грк Јанићије Караца: Вуковић 1996, 41 (са старијом литературом).
- ⁴⁵ Василије Јовановић Бркић (1763–1772) постављен је 1756. године за рашког и косовског митрополита, а 1759. за дабробосанског митрополита. Међутим, као митрополит у Сарајеву појавио се тек 1760. године: Вуковић 1996, 61–62, са старијом литературом.

Јанићија. На л. 3б су помени митрополита: Пајсија⁴⁶, Саватија⁴⁷, Симеона⁴⁸, Саватија⁴⁹, Симеона (Београдског)⁵⁰, Руфима (Црногорског)⁵¹, Висариона (Црногорског)⁵², Руфима (Нишавског)⁵³, Силвестра

⁴⁶ Пајсије (Колашиновић), митрополит Будимља и Арбаније (1639–1654). Помиње се први пут 1639. године у натпису на зиду Никољске цркве, а и у порти Манастира Мораче, у вези са осигурањем имовинског права овог манастира: Радонић 1950, 68–69.

⁴⁷ Највјероватније се мисли на Саватија (Соколовића), захумско-херцеговачког митрополита (1573–1586), родом из Пиве, који је до избора за митрополита био игуман Манастира Пиве. Он се помиње у више извора. У натпису изнад улазних врата Манастира Пиве налази се натпис са подацима о томе да је храм подигнут у вријеме митрополита херцеговачког кир Саватија, као његова задужбина, и да је започет 1572/3. године, а завршен 1586, када је почело његово живописање. Оно је трајало пуних 19 година и завршено је 1605. године, за вријеме патријарха Јована и херцеговачког митрополита Леонтија: ССЗН I, 949, 950. У рукопису *Триод њосни* (Цетиње 37), на л. 349а–349б, он се уписао као приложник Храма Успења Пресвете Богородице у Пиви, 1568. године: в. Вуксан 1936, 204–205, бр. 37, и др.

⁴⁸ Највјероватније да је то Симеон I, херцеговачки митрополит (1613–1635). Био је велики ктитор и приложник српских манастира. По његовом наређењу, 1615. године, саздан је сребрни кивот са кубетом за Манастир Успења Пресвете Богородице – Тврдош, који се послије нашао у Манастиру Савини (Херцег–Нови): ССЗН I, 1025.

⁴⁹ Највјероватније се мисли на Саватија (Рућића), захумско-херцеговачког митрополита (1683–1716), родом из Пиве, који је до избора за митрополита био игуман Манастира Пиве: Вуковић 1996, 436. Међутим, прије 1642. године био је херцеговачки митрополит Саватије I, који је свргнут са катедре јер је у то вријеме изабрани митрополит херцеговачки био Свети Василије Острошки (Јовановић), 1639–1671, видјети: Тричковић 1980, 147.

⁵⁰ Симеон I (Љубибратић), 1682–1690.

⁵¹ Није познато на којег се митрополита Руфима (Црногорског) ово односи јер их је било два. Руфим I је познат по запису из *Минеја са њролоом за айрил* (Цетиње 32), на чијем је л. 1б године 1593. оставио попис рукописа тадашње књижице Манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу. Запис је објављен код Душана Вуксана: Вуксан 1936, 201–202. У његово вријеме за манастир је преписано још неколико рукописа: *Минеја за јул* (АСАНУ 13) из 1608. и *Минеја за авиуси* (АСАНУ 8) из 1609. године. Записе са кратким описом рукописа је објавио Љубомир Стојановић: Стојановић 1901, 24, бр. 42, и 25, бр. 44. Митрополит Руфим II (Бољевић) помиње се у периоду 1663–1685: Милеуснић 1993, 289 и др.

⁵² На којег Висариона се мисли није назначено, а било их је три: Висарион I, зетски митрополит (1484–1494); Висарион II (1647–1651); Висарион III (1685–1692); в. Мартиновић 2021, 367, 364, 365–366.

⁵³ Митрополит нишавски Руфим (1663–1705) оставио је запис у рукописној књизи *Минеја са њролоом за айрил*, на л. 180а; в. Вуксан 1936, 202–203, бр. 32.

(Скопског)⁵⁴, Висариона (Старовлашког)⁵⁵, Дионисија⁵⁶, Христифора⁵⁷, Герасима (Захумског)⁵⁸, Саватија⁵⁹, (А)ксентија⁶⁰, Филотија⁶¹, Данила⁶², Стевана⁶³, Аксентија⁶⁴ и Стевана.⁶⁵

После једне празне странице, на л. 4б су помени игумана у Манастиру Добриловини: Јоакима, Венијамина, Михаила, Исаије, Висариона, Тимотеја, Теодосија, Василија, Герасима, Максима, Теодора и Филотеја. На л. 5а налазе се помени јеромонаха истог манастира⁶⁶:

⁵⁴ Митрополит скопски Силвестер (1663–1669) замонашен је у Манастиру Морача. Прије ступања на катедру скопских митрополита био је егзарх пећког патријарха Пајсија. Опширно: Вуковић 1996, 445 (са старијом литературом).

⁵⁵ Митрополит рашки, новобрдски и старовлашки Висарион помиње се око 1586. године. Познат је по рукопису *Псалтир с њоследовањем* (Цетиње 39), који је поклонио Цетињском манастиру и у коме је оставио запис (Цетиње 39, л. 1а): в. Вуксан 206, бр. 39.

⁵⁶ На којег се митрополита Дионисија мисли не може се знати јер их је у периоду од 16. до 18. вијека било више, на различитим катедрама.

⁵⁷ Можда је реч о дабробосанском митрополиту Христифору (1661–1681), о којем има врло мало података; в. ССЗН I, 1640. Сава Вуковић помиње и Христифора мухачког, користећи се Анастасијевићевим радом у којем се помиње *Кайтасијих манасџира Добриловина*, а за митрополита мухачког се не наводи година његовог столовања: Вуковић 1996, 504; упоредити: Анастасијевић 1931, 69.

⁵⁸ О херцеговачком митрополиту Герасиму Поповићу (1694–1732) постоји већи број извора: Вуковић 1996, 425 (са изворима и старијом литературом). Имена од Герасимовог надаље дописана су другим рукама.

⁵⁹ Хронолошки би одговарао митрополит Саватије Руђић (1683–1716), а ранији помен би се могао односити на Саватија I (прије 1642), в. напомену 49.

⁶⁰ Аксентије I (1727–1740), који се помиње у више записа у рукописима Манастира Св. Тројице код Пљеваља: ССЗН II, 2534; ССЗН II, 2681.

⁶¹ Митрополит Филотије (1740–1751), наслиједник херцеговачког митрополита Аксентија I: Вуковић 1996, 498.

⁶² Било је више митрополита по имену Данило, на различитим катедрама.

⁶³ Било је више митрополита по имену Стефан (Стеван), на различитим катедрама.

⁶⁴ Аксентије II Јовановић Паликућа (1751–1760), наслиједио је митрополита Филотија.

⁶⁵ Вјероватно се мисли на митрополита захумско-херцеговачког и требињског Стефана Милутиновића (око 1763–1766), наслиједника митрополита Аксентија II. О митрополиту Стефану: Вуковић 1996, 469.

⁶⁶ У *Кайтасијиху Манасџира Хиландара*, чија је писанија настала између 1694. и 1704. године, забиљежена су следећа имена јеромонаха: Теодор, Никон (монах у првом писању), Јевтимије, Максим, Евлогије, Филотије, Герасим (у другом писању: игуман) и Арсеније, в. Пузовић 2018, 253 (са релевантним изворима и литературом). То значи да су ови јеромонаси били у Манастиру Добриловина у периоду када су Хиландарци прикупљали милостињу, обилазећи српске манастире.

Теодора, Генадија, Никона, Захарија, Макарија, Исаије, Леонтија, Исаије, Димитрија, Јосафа, Матеја, Саве, Михаила, Јоакима, Лонгина, Стефана, Јосифа, Георгија, Петронија, Петронија, Мелентија, Стефана, Георгија, Мисаила, Макарија, Силвестра, Герасима, Јосифа, Диомидија, Теофила, Антонија, Јевтимија, Атанасија, Илариона, Мелентија, Аврамија, Евлођија (Евлогија), Филотеја, Теодора, Симеона, Исаије, Петронија, Јаниђија, Григорија, Антонија, Данила, Арсенија, Максима, Борђија, Јеврема, Стевана и Аксентија. Следећа страница је празна, а на л. 6а су имена ђакона Стефана, Исаије и Јосифа и, у наставку, монаха Никона, Руфима, Илариона, Филипа, Вићентија, Филипа и Леонтија.

После још две празне стране, на л. 7б су помени игумана Манастира Мораче, као и других јеромонаха (духовника?): Луке, Михаила, Антонија, Исаије, Неофита, Теодосија, Авесалом, Герасима, Јосифа, Петронија, Григорија, Арсенија, Михаила, Антонија, Јевтимија, Мојсеја, Арсенија и Аксентија, те Авксентија, Теодосија, Стефана и Томе; затим, на л. 8а, јеромонаха Луке, Филотеја, Герасима, Стефана, Јосифа, Данила, Симеона, Никодима, Георгија и монаха Герасима. На л. 8б се помињу јеромонаси (Јоаникије, Антоније, Висарион⁶⁷, Нектарије, Теодор и Василије), а име Манастира Милешеве, првобитно исписано у заглављу, прежврљано је.

У наставку, на л. 9а, почиње *Бјелојољски Поменик*, у коме су имена мушких и женских лица и приложника из тога краја. И та страна је, такође, првобитно била намењена Манастиру Милешеве, као што је страна 9б, са наставком *Бјелојољској Поменика*, била намењена Манастиру Студеници, што пише на горњој маргини (монастир(љ) СтѢденица). На л. 10а су помени и прилози, са именима људи из села Загора, братства Вуксановића. На л. 10б су помени братије Манастира Св. Тројица (код Пљеваља): Арсенија,⁶⁸ Никодима, Данила, Антонија, Јефрема, Георгија, Атанасија, Томе, Симеона, Мелентија и Арсенија, док су на л. 11а накнадно уписана световна мушка и женска имена. На л. 11б су помени игумана Манастира Довоље: Теодора, Георгија, Максима, Антонија, Симеона, Филотеја, Антонија, Михаила, Атанасија и Данила,

⁶⁷ Духовник Висарион је највјероватније био у сродству са јеромонахом Теодором, јеромонахом Јевтимијем, братом Павлом, Дамјаном, монахом Теодором и Богом, за које је приложено 40 литургија: Пузовић 2018, 253 (са релевантним изворима и литературом).

⁶⁸ Могуће да се ради о игуману Манастира Св. Тројице код Пљеваља који је забиљежен у *Хиландарском катихисиху* (Хиландар 521), в. Пузовић 2018, 254.

као и имена јеромонаха Теофила и Јосифа. На горњој маргини следећег, л. 12а, исписано је име Манастира Архангела, али имена нема, док је на л. 12б помен Максима и игумана Јова, за Манастир Вранштицу. На л. 13а су, у једном ступцу, имена игумана Висариона, Макарија и Теодосија из Манастира Црне Реке, а у другом, игумана Атанасија и Максима из Манастира Сопоћана. На л. 13б су помени братства Манастира Тушимље, и то: игумана Аксентија, игумана Теодосија, Исаије, Авакума, Матеја, монаха Симеона, Макарија, Николе, монахиња (?) Јоване и Теофане и неколико свјетовних лица, те Илариона и Стефана. На л. 14а су помени везани за Манастир Бијела, а имена су Никон, Арсеније и Максим, док су знатно касније дописана имена јереја Симеона, Алексија, Стефана и јереја Танасија. За Манастир Жупу су везана имена Луке, Никона, Данила, Теодора, Авксентија, Данила, Стефана, Мијаила и Гаврила (л. 14б); на истом листу записан је Манастир Острог, али нема помена. На л. 15а су дати помени следећих митрополита цетињских: Руфима⁶⁹, Висариона⁷⁰, као и митрополита из куће Петровић – Саве (1735–1781), Василија (1750–1766) и Данила (1702–1735). На истом листу су помени јеромонаха Манастира Праквице (Будва): Максима, Петронија и Висариона.

На л. 15б су помени кнежевске породице Лазаревић из племена Тарских Никшића.⁷¹ Све до л. 22б, настављају се помени лица из Тарских Никшића, и то: из куће попа Николе, куће Радић из села Бистрице, куће протопопа Радула, куће Пешовић, затим, из села Бобановића (кућа Драгојевић), села Илијашевића (кућа Стрмановић), села Стричине (куће Ђемановић, Шаврић и Мијушка Ковача), села Гојаковића, села Братојевића (куће Сјекирчић, Кукић и Мрчић), села Зоројевићи,

⁶⁹ Видјети нап. 51.

⁷⁰ Видјети нап. 52.

⁷¹ Једно од многих племена чији се континуитет може пратити у дужем историјском периоду јесу Тарски Никшићи, који се у неким изворима спомињу и као Лимски Никшићи, Никшићи на Тари или само Никшићи. Они се први пут јављају у једном дубровачком документу из 1447. године, и то као Никшићи на Тари, док се у турским дефтерима спомињу од 1455. до 1540. године, а у другим турским документима, током друге половине 16. вијека. Ту се најчешће јављају као Никшићи или Лимски Никшићи. Извори са краја 16. и током 17. вијека у којима се спомињу Тарски Никшићи су писмо папи Клименту VIII, а у вези Грдановог устанка, и *Добриловински кайасџих*, где су у већем дијелу пописани као дародавци Манастира Добриловине; опширно: Милетић 2020, 280–298 (са релевантним изворима и литературом).

Дмитровог села, села Кулизићи (куће Вулетић и Вукмиловић, Катнић, Милике кнеза и попа Миодрага), села Поља (куће Милејић, Чопичић и Милије Грубићевића), Мојковца (кућа Вукобратић), Подбишћа, Виријевића (куће Манојловић и Стјепана), Побрискијевића (куће Радељић, Илије Јанцића, Крговић и Бреновић), Вашарића (куће Браниловић, Мариловић и Михаиловић, Саве Раонића, Лалова и Николе Ковача), Ђурђевића (кућа Јакововић), Бискупића (куће Војмиловић и Вучић).

Надаље су имена из села Лепенца (кућа кнеза Мартина Томића), Обода (куће кнеза Војина Карлице, кнеза Божа Мирковића и Анта Лазовића), Цера и Равне Ријеке, као и куће Павла Стојића из Бијелог Поља.

На л. 24а–25б су записана имена лица из племена Вранеша⁷², у оквиру којег се наводе села Бели Поток (кућа Кнежевића: кнеза Милике и кнеза Стјепана), Вергашевићи, Граб, Средње Брдо, Стожер, Соколац и Вукановићи. Имена записана на л. 26а јесу из области нахије Горња земља, и то из села Штитарице и Требаљева. На наредној страници су имена из Плана (Горње и Доње), у оквиру које је село Липова. На страници 27а, намењеној Метохији, уписан је једино Ораховац, и то касније. На л. 27б је племе Кришци, на л. 28а – Препољци, на л. 28б – Стари влах, а на л. 29а – град Колашин и село Колашиновићи. Најзад, на л. 29б се налази помен лица из Доње и Горње Мораче, тачније, из села Добричићи (?).

Рукопис се ту завршава. На последњој страници је једва читљив млађи запис јеромонаха Саватија, графитном оловком. За разлику од тога, на почетку (л. 1а) има више старијих, неповезаних записа: Бвкѡдиновићъ; пис(а) попь мирко себе санра(н)даръ и подрѡгне мѡли сара(н)дар себе плати и дѡги ѡ; село Бистрица пис(а) далъѡанъ ѡ(тъ)ц(ѡ) матѡѡашв саранд(а)рѡ м(а)ти мѡнди саранд(а)рѡ кона; село дрѡнова пис(а) стѡванъ себе сала(н)даръ; пис(а) попь; мѡтрополитъ; итд.

⁷² Тарски Никшићи су свој животни простор дијелили, прије свега, са племенима Колашиновића, Плањана, Вранеша и Крича. Као што смо видели, они су били концентрисани на уском простору ријеке Таре, са обије њене стране, прије свега, на потезу од Мојковца до Манастира Добриловине: Шћепановић 1979, 134; Милетић 2020, 286.

*

Следећи катастих у оквиру Никољачке збирке рукописа (Никољац 50) настао је између 1690. и 1710. године⁷³, али писанија овог катастиха досеже и до 1769. Рукопис је од папира, броји 84 листа димензија 215 × 150 мм. Писан је црквенословенским језиком. Писало га је више руку, неуједначено и прилично нечитко, црним мастилом.

На почетним листовима имена су исписана у двије колоне, у оквиру два украсна стуба са полукружним сводовима, украшена флоралним орнаментима. На средини првог листа налази се правоугаона заставица која са лијеве и десне стране има стилизована два листа, а на средини горње ивице правоугаоника је исцртан крст. Заставица је подијељена геометријски на квадрате који удружени образују дјетелину са четири листа. Остали листови немају украсе сем два прилично невјешто исцртана полукружна свода који се наслањају на стубове и тиме одвајају колоне.

У врху страна пишу имена места – „Бело Поље” и села у околини. Села чији житељи гравитирају Цркви Светог Николе заузимају велику територију која на сјеверу допире до Манастира Богородице Бистричке, на југоистоку обухвата хас Беране, простира се западно од ријеке Љубовиће и укључује обронке планина Сињајевине и Бјеласице.⁷⁴ Није назначено да ли су помени за живе или за упокојене. Свака целина почиње биљешком *Писа* и у наставку слиједе општи лист, помени и литургије за сроднике, без обзира на друштвени положај. Прве листове су писали поп Сава (Анић) и поп Никола. Следи преглед садржине овог *Кайасѣиха*.

На л. 1а је колофон: *Сѣѣ катастѣгъ с(в)ѣтѣн и с(в)ѣщеннен ѿвѣтѣлы монастирѣ николаѣцѣ. храмѣ с(в)ѣтаго чудотворца х(р)истоѣва николаѣ. на рѣце лицоу здѣ. въ немѣ въписѣют се православны хрѣстѣаны.*⁷⁵

На л. 1б–3б, а повремено и касније кроз књигу, писани су помени и литургије за лица из мјеста Бијело Поље, које је, барем у почетку, уписивао поп Сава Анић⁷⁶. На л. 4б–6б, уписани су помени и

⁷³ Станковић 1994, 181.

⁷⁴ Пејић 2014, 138.

⁷⁵ Запис је објављен код Б. Цвијетића, са извјесним правописним грешкама: Цвијетић 1936, 231.

⁷⁶ Поп Лука Анић се старао о цркви, што се може видјети према запису у овом рукопису, када је између 1720–1722. године ишао у Цариград да тражи ферман за

литургије за лица из домова у селу Купусине, затим, у селима Равна Река (л. 7а, 39д, 40а и 64д), Никољац (л. 11д, 27а, 31а, 34д–36а, 37д и 70д–71а), Обод (л. 12д), Затон (л. 17а и 51д), Ријека (л. 19а), Припчићи (л. 21д, 30а, 40д–41а и 50д), Берани Хас (л. 27д), Рамошево (л. 28д), Црнионица (л. 29д и 60д), Крокочево (л. 32д и 68а), Дудница (л. 33д), Ораховица (л. 36д), Љешница (л. 36а, 45а и 60а), Недакуси (л. 38а), Вранеш и Обод (л. 39а), Тусто (л. 41д), Богојевићи (л. 42а–42д), Крушево и Ђуковац (л. 44д; Ђуковац, поново, на 65д), Биоче (л. 45д), Поповићи (л. 46а–47а), Растона Ријека (л. 47д и 53а), Лознице (л. 48а, 65а и 80а), Прушка (л. 48д и 63а, где је писано 1724. године), Раково (л. 50а и 63д), Белохова (л. 53д), Бање (л. 55а), Ресник (л. 56а, испод половине листа), Руколе (л. 58д), Грнчарево (л. 59а), Богојевићи, али и Манастир Добриловина (л. 65а), те Церово (л. 68д). На л. 69а, уписи су извршени 1767. године, а на л. 72а – 1768. На л. 72д је и запис: Да е проклетъ ко изнесе ѿви катастикъ ис цркве Светога ѿца Николае зашто много старие има и правие. На л. 73а, између осталог, записано је: синъ михаила неимара драгѣтинъ; синъ драгѣтиновъ стефанъ иованъ иермонахъ атанасие дечанацъ; азъ грешни смирени рабъ иованъ драгѣтина неимара синъ писа на 1845. Бихъ клисара лета того. На л. 73д, записана је година 1768. и село Увезац; уписи за Бијело Поље, Ђуковац и Никољац на л. 74д су из 1769, а на даље су уписи из 1768: на л. 75д (дом Антонијев), 76а (дом Симона Ивановича), 76д (дом Петра Ивановича), 77а (дом Света Вукићева), 77д (дом Петра Антонијева), 78д (дом Марков), 79а (село Роинићи), 79д (село Лознице), 80а (село Расово) и тако даље, до краја рукописа, закључно са 84. листом.

Записи на предлисту залијепљеном на предњу корицу јесу следеће садржине: Да ѣсть вѣдомо васакомѣ кон вѣдѣо снѣ писаніе како падѣ снегъ м(е)с(е)ца мн(а) кѣ прѣве н(е)д(е)лѣ петрова поста ва петакъ и тада бешѣ поста ѣ н(е)д(е)лѣ и тада и паде снегъ до срѣдѣ ноге и та д(ѣ)нь погниѣ васъ. Се же вистѣ ва лет(о) жѣкѣ а ѿт(ѣ) рожд(аства) х(р)истоѣ ѿ ѿѣтѣ; Да се знае колико бис(тѣ) дѣжнне лѣдн с(в)етомѣ николи; Да се знае каде ѿтнде сава ѣ царгда (?)

На унутрашњој страни задње корице: Си кат(а)стигъ Цр(ѣ)кѣвѣ никољскіе и тко га ѿт(ѣ)ннидѣ ѿт(ѣ) здѣ да ѣсть проклетъ и трѣклетъ ѿт(ѣ) г(оспод)а б(ог)а вѣседржитѣла и с(в)ѣти ѿт(ѣ)ць никола да мѣ ѣсть сѣпарникъ на страшномѣ

обнову крова Цркве Светог Николе (Никољац 50, предлист); Пејић 2014, 139–140; Цвијетић 1936, 227, 228, 231.

соудъ Х(ристо)въ. дѣѣѣ м(е)с(е)ц(а) ген(вара) Оу бѣлом(ь) полъ; Нека се знае престаѣи с(е) петарь марковѣ на 1721 лето м(е)с(е)ца дек(ембра) кс. дань ѣнастасна домаѣница мѣ м(е)с(е)ц(а) ген(вара) ваторн дань и таде нмало.

Записи су објављени са извјесним правописним грешкама.⁷⁷

⁷⁷ Цвијетић 1936, 231–232.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Никољац 50: *Катјасџих Манасџира Никољац*

Никољац 85: *Катјасџих Манасџира Добриловине*

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Вуксан 1936: Д. Вуксан. *Рукојиси Цетинџској манасџира*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, Скопље 1936, 190–220.

Јачов 1986: М. Јачов, *Сџиси Конјреџације за џројџаџду вере у Риму о Србима*. I. 1622–1644, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељење, књ. XXVI, Београд 1986, 580–582.

ССЗН I, II: *Сџари срџски зајиси и најџиси*, скупио их и средико Љуб. Стојановић, књ. I, Београд 1902; књ. II, Београд 1903.

Цвијетић 1936: Б. Цвијетић, *Зајиси у цркви Св. Николе у Никољцу код Бијелој Поља*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, Скопље 1936, 221–251.

ЛИТЕРАТУРА

Анастасијевић 1931: Д. Анастасијевић, *Сџоменици из сџарих цркава у Санџаку – неиздани или с џојрешкама издџи*, Богословље VI/1 (1931), 64–72.

Вуковић 1996: С. Вуковић, *Срџски јерарси од деветџој до деветџнаестџој века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996.

Ковачевић 1884: Љ. Ковачевић, *Белешке и најџиси*, Гласник Српског ученог друштва 56 (1884), 324–360.

Љубић 2022: Л. Љубић, *Срџски џајџријарси светџиџелџи XVII века*, Косовско-метохијски зборник 9, ур. Д. Војводић, Београд 2022, 97–125.

Мано-Зиси 2005: К. Мано-Зиси, *Рукојисне књије Полимља у XVI веку – џрилој реконсџрукици џисаној наслеђа Полимља*, Милешевски записи 6 (2005), 119–139.

Мартиновић 2021: М. Мартиновић, *Помени зетџских ејискојџа и црнојорских мијџројолиџа у срџском рукојисном наслеђу (13–18. вијек)*, Осам векова аутокефалије Српске православне цркве. Зборник радова са Међународног научног скупа, Београд, 10–14. децембар 2018. године, т. II, Београд 2020, 357–367.

Милетић 2020: М. О. Милетић, *Тарски Никшићи од средине XV до краја XVII века*, Међународни тематски зборник „Наука без граница”, св. 3, *Исџорија светџа и уметџности*, Косовска Митровица 2020, 280–298.

- Милеуснић 1993: *Азбучник Српске православне цркве према Радосаву Грујићу*, прир. С. Милеуснић, Београд 1993.
- Мошин 1961: В. Мошин, *Ђирилски рукописи у манастиру Никољац код Бијелој Пољи*, Историјски записи XVIII/ 4 (1961), 631–708.
- Пејић 2014: С. Пејић, *Црква Светиој Николе у Никољцу*, Београд 2014.
- Пузовић 2018: Љ. Пузовић, *Прикуљвање њисаније према Кашасићу манастира Хиландара (др. 521). Прилој историји српске цркве и народа крајем XVII и њочетком XVIII века*, Scala paradisi. Академику Димитрију Богдановићу у спомен. 1986–2016, ур. А. А. Турилов et al., Београд 2018, 239–263.
- Пузовић 2021: Љ. Пузовић, *Књије за ујисивање црквених њрилоја из библиотеке Српске православне епархије будимске у Сентандреји*, Археографски прилози 43 (2021), 27–80.
- Радонић 1950: Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950.
- Самарцић 1993: Р. Самарцић, „Српски народ под турском влашћу”, *Историја српској народа*, књ. 3, св. 1, Београд СКЗ, 5–114.
- Слијепчевић 1933: Ђ. Слијепчевић, *Пајсије: архиејиској њећки и њартијарх српски као јерарх и књижевни радник*, Београд 1933.
- Станковић 1994: Р. Станковић, *Датирање и водени знаци рукојисних књија манастира Никољац*, Археографски прилози 16 (1994), 141–306.
- Стојановић 1901: Љ. Стојановић, *Кашалој рукојиса и сѡарих шѡамѡаних књија. Збирка Српске краљевске академије*, Београд 1901.
- Суботин–Голубовић 1999: Т. Суботин–Голубовић, *Српско рукојисно наслеђе од 1557. до средине XVII века*, Београд 1999.
- Тричковић 1980: Р. Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССХХ (1980), 61–122.
- Ђоровић 1936: В. Ђоровић, *Прилози за нашу сѡару књижевности и историју*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, Скопље 1936, 77–131.
- Шћепановић 1979: Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Пошарје – историјско еѡнолошка расѡрава*, Београд 1979.

KATASTICHS FROM THE COLLECTION
OF THE MONASTERY OF NIKOLJAC

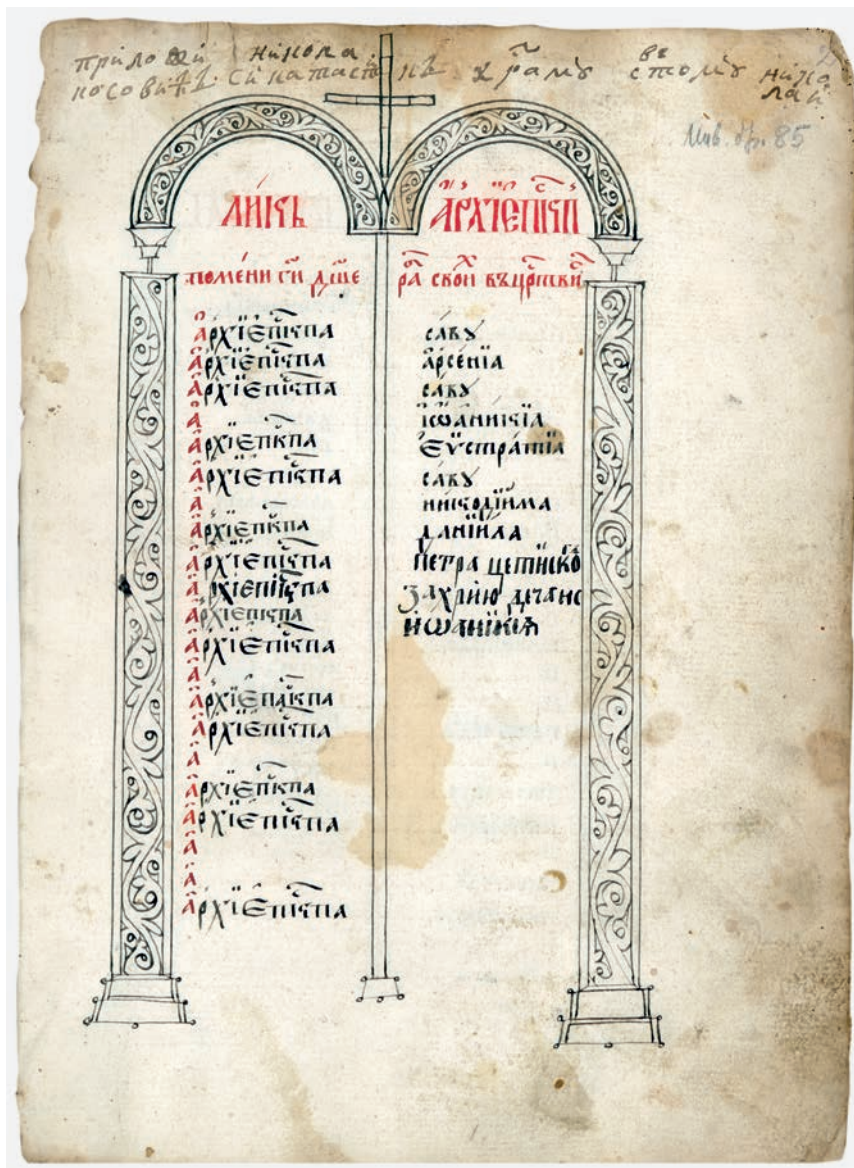
MILENA MARTINOVIĆ

The collection of manuscripts of the Monastery of Nikoljac contains 86 manuscripts dating from the end of the 13th up to the beginning of the 19th century. Most of them were collected from nearby deserted monasteries and churches in the valley of the Lim already during the 16th century. Two manuscripts from this collection are especially noteworthy, since they can be of interest to researchers dealing with history, ethnography, historical geography, topography, and history of the Serbian language. Those are the *Katastich of the Monastery of Dobrilovina* (Никољац 85) and the *Katastich of the Monastery of Nikoljac* (Никољац 50).

The *Katastich of the Monastery of Dobrilovina* was written in 1685–1695. According to its content, it represents a beadroll in true sense of the word, however, since the introduction of this manuscript is missing, it was given the title used today from later inscriptions on p. 2a and 66. Aside from the usual introduction which mentions Serbian archbishops, patriarchs and metropolitans, as well as the abbots and hieromonks of Dobrilovina and other monasteries, this manuscript is characterised by the mentions of many brotherhoods and places in the area of the valleys of the Lim and the Tara, with a special place for the princely families from Tarski Nikšići.

The *Katastich of the Monastery of Nikoljac* was created between 1690 and 1710, but inscriptions were being added to it up until 1769. Names of places are written on top of the pages: “Belo Polje” and villages in the vicinity. Villages whose inhabitants gravitated towards the Church of Saint Nicholas comprehend a vast territory, reaching the Monastery of the Holy Mother of Bistrica in the north, the area of Berane in the south-east, the river Ljuboviđa in the west, and it also includes the slopes of mounts Sinjajevina and Bjelasica.

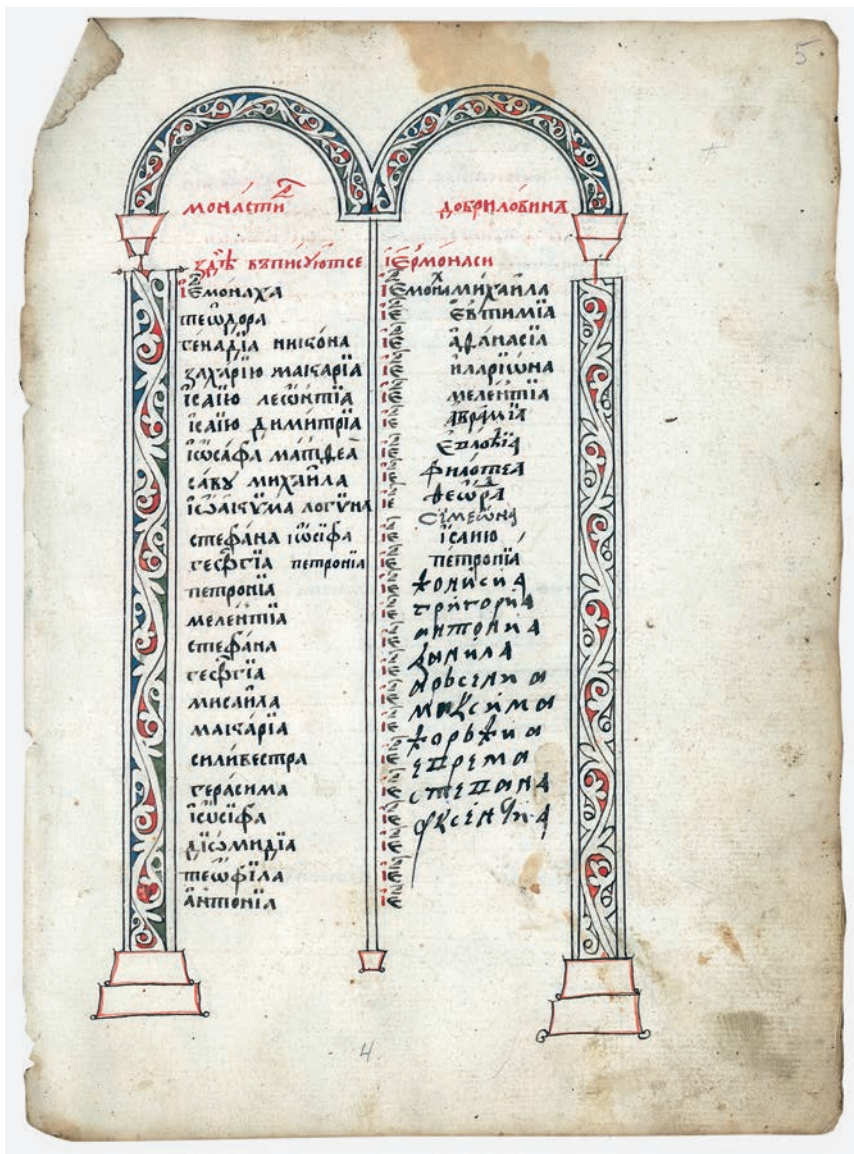
Key words: Nikoljac, Dobrilovina, katastich, beadroll, Tarski Nikšići, valley of the Lim, Bijelo Polje

Сл. 2. Кайасіих Манастира Добриловине, Никољац 85, л. 2а

Сл. 3. Кайасійих Манасіири Добриловине, Никољац 85, л. 4б

Сл. 4. Кайасѣих Манастира Добриловине, Никољца 85, л. 5а

Сл. 5. Кайасійих Манасіири Добриловине, Никоѣац 85, л. 9а

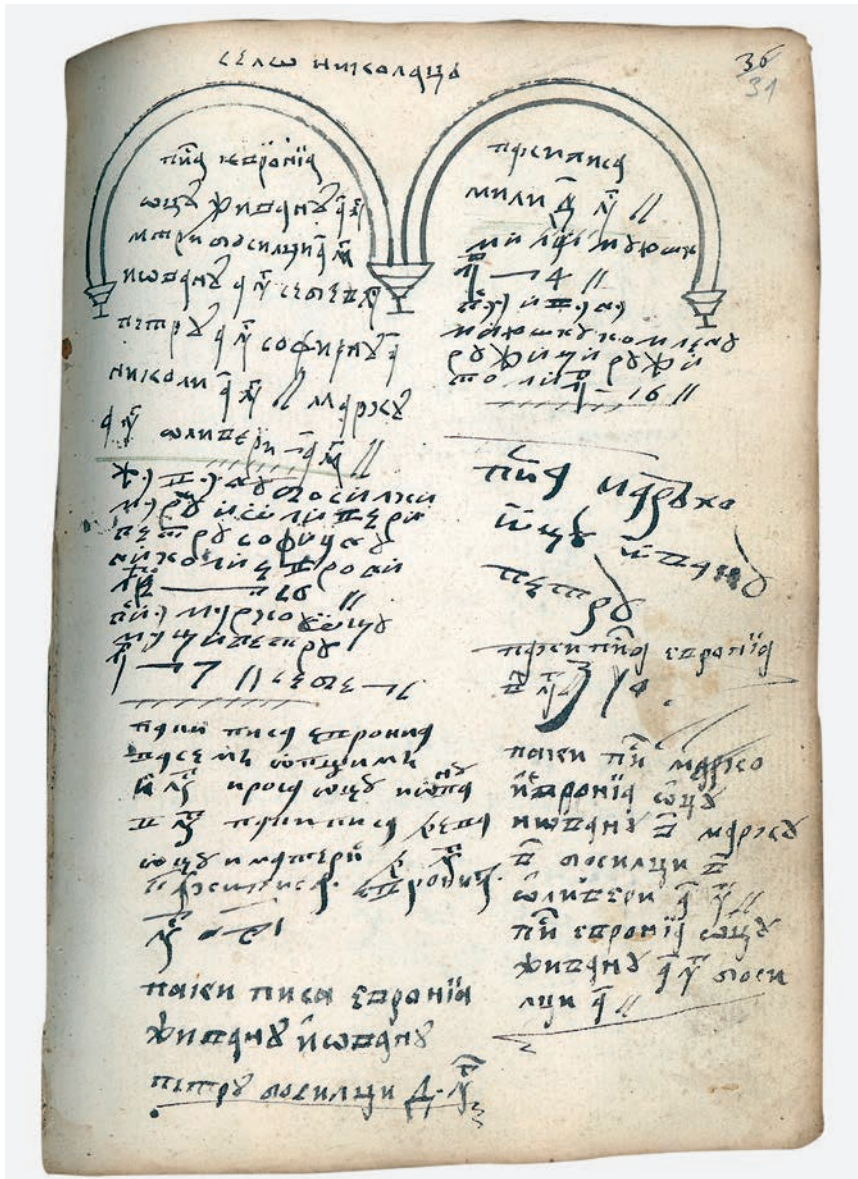
Сл. 6. Кайасійих Манастира Добриловине, Никољац 85, л. 15б

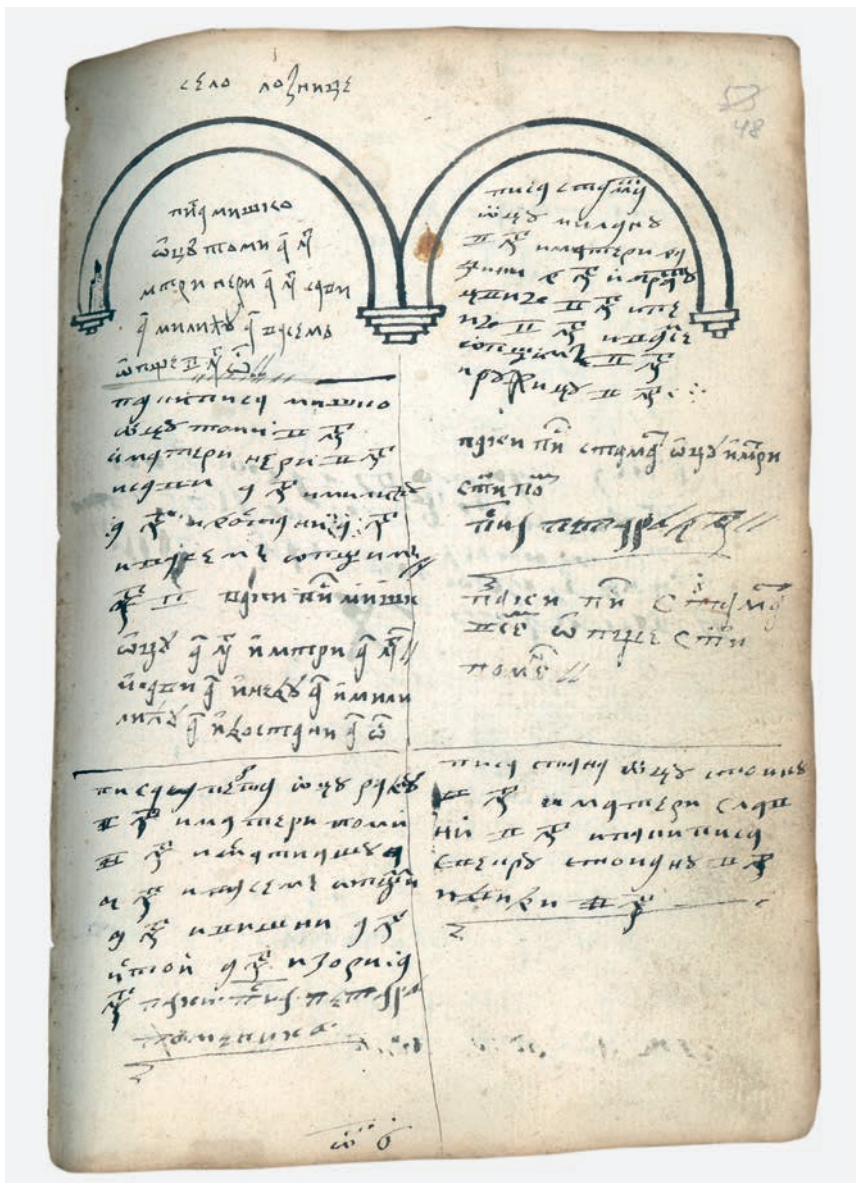
Сл. 7. Кайтасіих Манасіира Никольца, Николац 50, л. 1а

Сл. 8. Кайасѣих Манастира Никољца, Никољац 50, л. 2б

Сл. 9. Кайасѣих Манасѣира Никольца, Николац 50, л. 31а

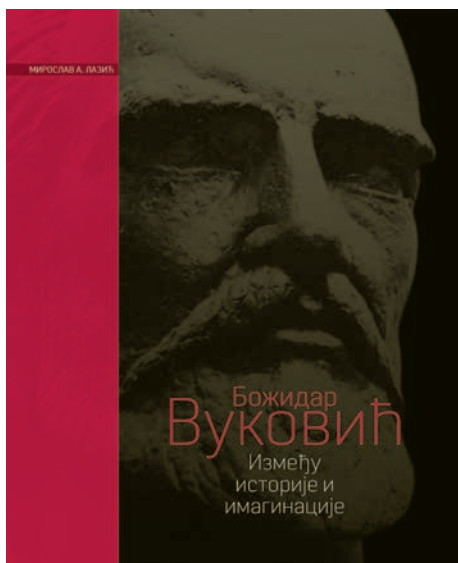
Сл. 10. Кайсѣиѣх Манастира Никољца, Никољцац 50, л. 48а

ПРИКАЗИ

**МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ: БОЖИДАР ВУКОВИЋ. ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ
И ИМАГИНАЦИЈЕ, БЕОГРАД 2022.***КАТАРИНА МАНО-ЗИСИ**

Божидар Вуковић, знаменита личност српске културе на размеђи средњег века и модерног доба, човек не свакидашњег живота и дела, угледни венецијански трговац и пасионирани штампар ћириличних књига, коначно је обимном студијом Мирослава Лазића добио свог достојног биографа. За способног и вештог човека потеклог из балканске средине под дугом турском окупацијом, какав је био Божидар Вуковић, живот у ренесансној Венецији Тицијана и Тинторета, престоници модерне западне културе на врхунцу економског просперитета, пружио је широке перспективе за успешну каријеру и личну афирмацију.

Аутор ове студиозне књиге, Мирослав Лазић, управо прати живот Божидара Вуковића, значајног издавача српских књига у Венецији, преиспитујући познате чињенице из његовог живота уз мноштво нових података, понајвише из венецијанских и европских архива, који дају потпунију и умногоме другачију, а пре свега много реалнију слику

* Катарина Мано-Зиси, археограф саветник у пензији, Одељење за археологију, Народна библиотека Србије, Београд, kmanozisi@gmail.com

о овој значајној личности српске културе, како о његовом животу дошљака из родне Подгорице као житеља Венеције, његовом трговачком пословању, тако и издавању књига, најзад и о његовим политичким амбицијама, које, притом, нису биле лишене патриотских осећања.

Ово изузетно обимно дело у више сегмената тематски истражује и открива личност Божидача Вуковића од првих помена у литератури у 19. веку до нових и најновијих сазнања о његовом животу и многоструком делању у Венецији на основу истражених података из релевантних историјских извора и обимне архивске грађе. Критичким односом према изворима, лишеним идеолошких и политичких схватања времена, како аутор наводи, ради спознаје стварног историјског лика Божидача Вуковића, насупротив оних „конструисаних наратива” заснованих на домишљањима и претпоставкама који су дуго владали углавном у литератури 19. века (произвољне теорије и предања о месту рођења, бројне конструкције у вези са идентитетом). Управо увидом у нове, до тада непознате изворе М. Лазић коригује и пружа нова тумачења о стварном положају Вуковића у Млецима, интегрисању у страну средину и успону у друштвеном животу.

Аутор прати и тумачи занимљиво, готово романескно уклапање странца избеглице, Божидача Вуковића, у високе кругове венецијанског друштва на прагу модерног доба. Захваљујући личном иметку, али поред тога и женидбом са Венецијанком Аполонијом, припадницом тамошњег високог друштва, најзад, и стицањем грађанског правног статуса – *civis Venetus*, отворен му је пут даљег напредовања и остваривања вишеструких амбиција. Његове бројне активности превазилазе материјално богатство стечено уносном трговином, доприносом у културним садржајима на издавању књига, чланством у православном братству Грка и, најзад, и политичким ангажовањем, с патриотским предзнаком. Већина ових чињеница, досада познатих углавном у општим цртама, студијом Мирослава Лазића подвргнута је детаљним анализама и доказима из архивских докумената, као и проширена новим сазнањима утемељеним на конкретним чињеницама о оновременој социјалној структури венецијанског друштва.

О интегрисању Божидача Вуковића и његових сродника у венецијанско друштво аутор излаже у засебним поглављима. О пословним и родбинским везама браће Вуковића у свету трговине мноштво података црпи и из Вуковићевих тестамената из 1533. и 1539. године. Пословање браће добија на уверљивости кроз сведочанства о средини

и времену у којем су делали са објашњењима о начину њиховог напредовања по законима и обичајима новог модерног друштва. Аутор управо поставља Вуковиће у реални контекст тадашњег млетачког друштва западног типа.

Оно по чему је Божидар Вуковић најпознатији, а рекло би се и цивилизацијски најзаслужнији за српску културу, јесте штампање књига верске садржине ћирилицом на српскословенском језику намењених црквама на православном балканском простору. У доскорашњој науци једном од основних заслуга Божидара Вуковића сматрало се његово непосредно учешће у својству власника штампарије на финансирању и организацији штампања и дистрибуције књига, судећи по текстовима предговора и поговора издања његових књига. Студија М. Лазића, међутим, открива битне корекције у односу на улогу Божидара Вуковића као имућног предузетника, издавача и књижара западног типа. Захваљујући утицајним родбинским везама Вуковића са венецијанским породицама и ступањем у партнерске односе са другим издавачима и професионалним типографима, омогућено му је успешно функционисање издаваштва. Притом, Лазић закључује да је сам процес штампања српских књига био поверен професионалним радионицама, где су се у то време израђивала штампарска слова за различита писма, па и за ћириличко. Богослужбени текстови на српскословенском језику, како је и истицано у поговорима књига, били су поверени ученим српским калуђерима. Мотиве за штампање књига које је Божидар Вуковић изложио у предговорима и поговорима својих издања подвлачи као израз побожности за очувања хришћанске вере, али и као израз патриотизма, за добробит окупиране отаџбине. У прилог томе иде дистрибуција и продаја књига српским манастирима, уз многобројне дарове у књигама, новцу, иконама и др. Из истих мотива у тестаменту од 1533. завештава опрему за штампање манастирима на Скадарском језеру, уз руком писане књиге и опрему за штампање.

Вуковићев искрени верски патриотизам, упоредо уз трговачки и економски интерес у издавању и продаји књига, Лазић тумачи као одраз времена и новог схватања раног модерног европског доба. Истиче да је управо тај аспект усклађивања верских и патриотских мотива са економским мотивом, издавањем и продајом књига, био кључ његовог успеха, будући да трговина у модерној Европи, односно Венецији, није била у супротности са хришћанском етиком. Управо је

у духу тог времена Божидар Вуковић, уз своје име у српском облику, додао и исто преведено на италијански – *Dionisio della Vecchia*, ради лакшег прихватања у културни и пословни свет нове средине. Ипак, он се као православни хришћанин овде не сматра јеретиком, ожећен је римокатоликињом а притом је и одани активни члан у управи православне заједнице Грчког братства Светог Ђорђа и њихов је издашни дародавац.

Низ особености које се везују за Божидара Вуковића – патриотизам и побожност (штампање српских књига, дарови православним манастирима) са једне стране, трговина, стицање богатства, високи социјални статус и углед, с друге стране, у књизи Мирослава Лазића нису заобишле и амбициозне активности у оквиру тадашње шире политичке ситуације, уперене против османлијског освајања хришћанских земаља. Висока патриотска свест Божидара Вуковића у овој акцији види ослобођење своје отаџбине на Балкану. Дипломатску вештину у обавештајном и политичком раду Божидара Вуковића у служби Свете лиге против Османског царства током тридесетих година 16. века аутор прати кроз Вуковићеву политичку кореспонденцију у служби цара Карла V. При томе, те заслуге, иза којих стоје и Вуковићеве политичке претензије за обнављање српске државе, биће задовољене добијањем племићког статуса и породичног грба, који он уноси и у своја штампана издања, што је заправо мимо православног религијског схватања.

Аутор указује да, упркос низу противуречности у схватањима и правилима двају различитих етничких и духовних друштава с почетка 16. столећа, источноправославног и западнокатоличког, евидентних у животу Божидара Вуковића у Венецији, он је ипак, захваљујући својим свестраним способностима, са идејама прагматичног човека, успео у многим аспектима: у трговини, у култури са штампањем књига, у меценарству, најзад, и у политичком деловању. Стекао је богатство, висок друштвени положај и углед, политички статус. Све ово, подвлачи аутор, могло је да се оствари у организованој држави каква је била Млетачка у новоме добу, где су се стекли услови и за интеграцију једног странца са словенске територије под дугом турском окупацијом. И поред тога, вера и патриотизам били су дубоко присутни у животу Божидара Вуковића, што је, између осталог, евидентно и у његовој последњој жељи да му се посмртни остаци пренесу у отаџбину, у Цркву Светог Спаса у Старчевој Горици на Скадарском језеру.

На крају аутор доноси важне прилоге документарног карактера: текстове предговора и поговора из штампаних издања Божидара Вуковића у целости, на српскословенском језику са преводима на савремени српски језик, потом преписе тестамената Божидара и Николе Вуковића из 1533. и 1539. године, такође са преводима са староталијанског језика, а затим и текстове извештаја о обавештајном раду у служби савеза са Карлом V у борби против Турака.

Најзад, ова студија Мирослава Лазића, поред свих атрибута модерног научног приступа овој теми, са мноштвом историјских и архивских доказа, није шути текст, делом захваљујући и занимљивом животу главне личности, али и питорескном амбијенту и атмосфери града у процвату, каква је тада била Венеција. Треба истаћи да је књига луксузно издање, отиснута на квалитетном папиру са бројним илустрацијама чије представе прате текст и ближе упућују на место и време ове културноисторијске студије, о чијој се естетици, техничком уређењу и графичком дизајну побринуо сам аутор.

НАУЧНИ ЖИВОТ

ПРЕДСТАВЉАЊЕ АРХЕОГРАФСКОГ ОПИСА РУКОПИСНЕ ЗБИРКЕ РАДОСЛАВА М. ГРУЈИЋА

Поводом објављивања последње свеске комплетног археографског описа рукописне збирке Радослава М. Грујића из Музеја Српске православне цркве, дана 27. XII 2023. године у Народној библиотеци Србије одржано је свечано представљање ове публикације, али и дугогодишњег рада који је њоме резултирао. Представљање је употпуњено пригодном изложбом у Атријуму НБС, на којој је, путем оригинала и репродукција, дочарано богатство Грујићеве збирке, као и рад на њеном формирању и археографском описивању.

Следе говори које су, том приликом, одржали проф. др Томислав Јовановић, један од рецензената, затим Љупка Васиљев, археограф саветник у пензији и један од коаутора, др Владан Тријић, начелник Археографског одељења НБС, и јереј др Владимир Радовановић, управник Музеја СПЦ.

*

Данас смо се окупили око догађаја какав се јавља тек повремено, не само у нашој средини већ и код других народа чија писана старина се мери вековима. Реч је о опису рукописне збирке Музеја Српске православне цркве у Београду која носи име професора Радослава Грујића, коју ју је он својевремено зналачки сабирао и, са осећањем да спасава нешто предрагоцено, даривао је потом Музеју. Пред нама су четири тома, од којих два представљају сам опис, а два палеографски албум. Оваква подела на више томова говори о величини збирке која броји 358 рукописних јединица. Првим томом описа обухваћено је 200 рукописа, а у другом тому описани су преостали рукописи уз пропратне регистре и библиографију. Сваки том описа прати одговарајући том археографског албума са богатим указивањем на писаре и кључне странице рукописа.

Сл. 1. Са представљања археографског описа збирке Радослава Грујића у Народној библиотеци Србије, 27. 12. 2023. године

Од сада смо у прилици да о рукописима ове изузетно важне збирке сазнајемо са широком обавештеношћу какву нуди савремена археографија. Показало се и овог пута да је опис сваке рукописне збирке веома сложена појава. Још више нас у то уверава окончани опис Грујићеве збирке. Није у питању само дуг временски период откако се започело са првим корацима у опису, већ су и границе људског трајања онемогућавале да се дође до окончања. Оно што су за свог века урадили Владимир Мошин, Димитрије Богдановић и Мира Гроздановић-Пајић дOMETнула је и дала му завршни облик Љупка Васиљев, дугогодишњи члан Археографског одељења. Пред нама се тако указује вишеструко дело које носи печат тимског рада проведеног у различитим временима. То је још једна потврда да се заједничким снагама испунила започета намера како би се описала ова разнолика збирка. Памтимо већ увелико знане описе рукописа настајале у окриљу

Сл. 2. Током излагања проф. др Томислава Јовановића, једног од рецензената

Археографског одељења Народне библиотеке Србије и долазимо до уверења да се окупљањем однегованих врхунских археографа спремних на међусобну сарадњу може доћи до израде описа појединачних збирки и то у периоду који не превазилази трајање једног људског века. Нажалост, сведоци смо и започетих а недовршених описа појединих збирки, које такође чекају предане познаваоце археографије и других дисциплина како би се окончао неопходан и истрајан рад на сложеној материји као што су средњовековни рукописи.

Овај опис настајао је у етапама и после деценијског труда успешно је завршен на велико задовољство. До сада непотпуно и делимично позната збирка рукописа Радослава Грујића указала се научном свету у пуном изгледу. Обиље података испливава са сваке странице описа. Као непрегледни мозаик сазнања пред нама искрсавају називи водених знакова, разноликости писма и писара, украса, изгледа и

стања корица и надасве детаљан садржај. Није свеједно ако се кроз литературу или непосредно зна само како се неки рукопис зове и ништа ближе о њему у односу на то када се има детаљан опис о томе шта се до танчина налази у њему, када је настао, ко га је писао, да ли је украшен, има ли записа и која му је судбина током векова кроз чије невоље је допро до наших времена. Посебну вредност у опису збирке чини навођење записа тамо где их има у датим рукописима. На основу њих сазнаје се више о самом рукопису, о његовој понекад драматичној судбини, о невољама писара као и читалаца, а неретко и о збивањима која су пратила људе кроз несигурна времена. На основу записа ове збирке може се саставити мала историја српског народа у крајевима у којима су рукописи настајали или се налазили у одређеном периоду.

Грујићева збирка састоји се највише од ћириличних рукописа писаних српскословенским језиком. У њој су такође и рукописи на другим словенским језицима, као и поједини исписани латиничним и грчким писмом, што је поступку описа наметало додатне захтеве. Наводи из тако разнородних рукописа доношени су изворним писмом. Потврдило се и на овом опису да само врсни археографи могу да се суверено упусте у препознавање и разграничење дуктуса различитих писара и увиђања њихових посебности. Тако је као резултат и допринос нарочите врсте током рада на опису проистекла књига Љупке Васиљев под називом *Трајом српске рукописне књије XV-XVII века. Из збирке Радослава Грујића. Афирмација и утврђивање писарских руку*. Преданим и зналачким бављењем рукописима Љупка Васиљев успела је да препозна 69 до сада непознатих писарских руку. Међу њима су хиландарски и рачански писари, затим писари Манастира Тројице Пљеваљске и Манастира Хопова. Тиме је обogaћен круг писара чији рукописи су нам постали ауторски познати, што се свакако убраја у откривачки допринос Љупке Васиљев. Овим описом отварају се позданији путеви за даља проучавања ове незаобилазне и драгоцене збирке и назиру се неоспорно нове теме на пољу српског средњовековља.

Томислав Јовановић

*

Рукописна збирка професора и протојереја Радослава М. Грујића, настала марљивим сакупљањем старих књига српског писаног наслеђа Карловачке митрополије, прикупљана је дуго као приватна збирка професора Грујића да би касније, трајним завештањем, прешла у фонд Музеја Српске православне цркве у Београду. Данас збирка има 350 рукописних јединица, насталих у временском периоду од 13. до 19. века, донетих са разних страна наших простора у време великих сеоба. Збирка је разноврсног садржаја, зналачки прикупљана, везана је за цркве и манастире Карловачке митрополије.

О значају збирке деценијама се зна у научним круговима. Она је постала незаобилазна и драгоцену у проучавању српских рукописних књига.

Треба напоменути и истаћи да је и сам професор Радослав М. Грујић археографски описао један мањи део збирке и опис исписан руком предао Српској академији наука и уметности за штампу 1952. године. Предати рукопис је примљен, али, на његову и нашу велику жалост, Академија прихваћени опис није штампала.

Десет година касније, 15. октобра 1961. године, основано је Одељење за опис и регистрацију средњовековних ћирилских рукописа у земљи и српских у иностранству, како се у почетку звало, а данас је познато као Археографско одељење Народне библиотеке Србије. Од оснивања, на челу Одељења био је професор и протојереј Владимир Алексејевич Мошин, врсни познавалац ћирилске рукописне књиге.

У саставу новооснованог Археографског одељења тада су биле Биљана Стипчевић, слависта, Мирослава Гроздановић, историчар уметности, и моја маленкост, такође историчар уметности. Биле смо руковођене искуством, знањем и посвећеношћу угледног професора Владимира Мошина, који је поставио темеље систематским археографским истраживањима на нашим просторима, заснованим на најбољим узорима руске археографске школе.

Пре доласка за руководиоца Археографског одељења Народне библиотеке Србије у Београду професор Мошин је био сарадник Историјског института и Архива Југославенске академија знаности и умјетности у Загребу.

Професор је био неуморни истраживач, прикупљао је велику грађу са терена. Посебно треба истаћи филигранолошку грађу за своја два

Сл. 3. Љупка Васиљев, коаутор

албума водених знакова из 13. и 14. века (публикована са Траљићем). Обилазио је архиве, цркве и манастире широм Југославије, а прикупљену грађу публиковао као кратке описе и извештаје. Његова жеља била је да се напишу све збирке у земљи и публикују. Професор је знао вредност и значај Грујићеве збирке, зато је Археографско одељење одмах започело са радом на систематском опису сваког рукописа из ове збирке.

Због свог значаја, а и пошто је била скоро непозната, Грујићева збирка била је предвиђена одмах за обраду 1962. године, убрзо после оснивања Археографског одељења, када је професор Мошин отпочео њену обраду. У опису збирке била сам укључена и ја, нарочито на обради илуминације, повеза, копирања водених знакова и других елемената рукописа.

Збирка професора Грујића описана је као јединствена целина. Стога су у опис укључени и примерци који својим садржајем и временом настанка не припадају средњовековном ћирилском писаном наслеђу. У целини, збирка представља богат извор различитих сазнања из области књижевности, језика, историје, правних наука, уметности, једном речју – целокупног културног и духовног живота времена у коме су настале књиге. На опису збирке касније се укључило више сарадника стручњака.

Сада и овде је прилика да се сетимо и истакнемо да је професор Мошин у Археографском одељењу основао Збирку водених знакова,

састављену од више хиљада примерака рукописа из 15. и 16. века. Прикупљену грађу доносио је из Загреба да је прецртавамо, а крајем седмице је материјал враћао у Загреб. Тако је у Народној библиотеци заснован, није претерано рећи, највећи и јединствени филигранолошки центар на Балкану. Под његовим менторством отпочело је систематско копирање илуминације и повеза, првобитно као грађа уз опис, а касније као саставни део археографских збирки. По његовој замисли остварени су и зачеци фототеке Одељења. У том смислу снимљено је више хиљада кадрова из рукописних збирки и манастира. Професорова везаност за одељење и сараднике јесте и његов поклон – легат драгоцених књига и сепарата, око 2.000 јединица своје библиотеке, завештао је као трајну својину Археографском одељењу. Жеља професора Мошина била је да сви савладамо потпуну археографску обраду рукописа. Упућивао нас је да се осамосталимо у раду и публикујемо грађу.

За две свеске описа које су сада пред нама треба истаћи следеће: комплетну археографску обраду урадио је професор Мошин.

Димитрије Богдановић је проверио и допунио професоров опис и обрадио групу од 25 рукописа, који су остали неописани, већина из 19. века.

Мирослава Гроздановић Пајић проверила је већ урађене водене знакове и све друго што је у вези са филигранима. Припремила је и *Албум водених знакова, са предговором*.

Поред обраде илуминације и повеза, мој удео се састојао у провери и допуни целокупног описа. За 70 необрађених рукописа ове збирке урадила сам одговарајући опис. Приредила сам и *Палеографски албум*.

Од 1962. године до данас радила сам на Грујићевој збирци, дакле, више од 60 година. Уложено је много труда и љубави да би се само дошло до ова два тома описа. Ово је истовремено испуњено обећање дато професору Владимиру Мошину. Заузимањем управника Музеја Српске православне цркве, јереја Владимира Радовановића, омогућена су средства за објављивање овог описа. Захваљујем и овом приликом.

А сад нешто лично. Дугујем велику захвалност и посебно поштовање професору Мошину за све што сам научила о рукопису и археографији. Он је из Одељења отишао безразложно, са тугом и болом. Али за нас, његове сараднике, остао је заувек духом присутан. Хвала му за све што је дао археографији и Археографском одељењу Народне библиотеке Србије.

Сл. 4. Археограф саветник Љупка Васиљев

Посебну захвалност дугујем покојној Љубици Штављанин Ђорђевић, својој драгој колегиници и пријатељици, која ми је увек давала корисне савете и сталну подршку.

Захвална сам професору Ђорђу Трифуновићу на подршци и помоћи у току рада на опису Грујићеве збирке. Своју захвалност упућујем и професору Томиславу Јовановићу.

Захваљујем на свесрдном залагању младом колеги Владану Тријићу. За леп типографски изглед књиге изражавам захвалност колеги Мирославу Лазићу. За стручно урађене индексе заслужне су колегинице: Миланка Убипарип, Љиљана Пузовић, Јасмина Недељковић и Јована Станојловић. Захваљујем им на сарадњи.

Захвална сам мојој ћерки Марији и мојим унуцима на неизмерном разумевању, љубави и подршци коју ми пружају.

Љупка Васиљев

*

Данас одајемо признање двојници истинских великана, протојерејима и универзитетским професорима Радославу М. Грујићу и Владимиру Алексејевичу Мошину. Њихови опуси, заједно посматрани, обухватају све елементе заштите и обраде рукописног наслеђа: од теренског рада, прикупљања и примарне каталогизације рукописа, преко оснивања установа намењених њиховом чувању, излагању и описивању, до формирања помоћних збирки и прикупљања снимака рукописних књига ради комплетирања корпуса писмености.

У изузетно богатој и разноврсној збирци Радослава Грујића, о којој ће више говорити о. Владимир, осим очекиваних јединица грађе које одговарају профили једне средњовековне библиотеке, издваја се немала група атипичне грађе, која је архивске, тј. документарне природе. У широком дијапазону од записника српских црквенонародних сабора, преко тужби и захтева аустријском цару до привилегија добијених од Хабзбурга, налазе се и инвентари манастира Гомирја и Лепавине и више парохијских и филијалних цркава, затим исповедни, циркуларни и други протоколи, разни извештаји и сл. Сав тај изворни материјал, допуњен наративним изворима у збирци, какви су летописи или записи на белинама старијих рукописа, поуздано одсликава поједине сегменте живота бројних српских православних заједница на простору данашње Хрватске, којих тамо више готово да и нема. Наиме, према резултатима пописа у Хрватској из 2021. године, Срби чине тек нешто више од 3% укупног броја становника, а српским језиком говори 1,16%, односно око 45.000 људи. У Грујићевој збирци се, између осталих, налазе и две књиге из филијалне Цркве Светих апостола Петра и Павла у Гудовцу код Беловара, подигнуте 1724. године: једна је циркуларни протокол, са преписима писама пакрачких епископа из периода 1780–1793; друга је храмовни инвентар, који укључује и годишње рачуне, па тако и оне за обнову храма из 1808. Управо у Гудовцу је почињен први масовни злочин над Србима у НДХ, већ у априлу 1941. године, када их је убијено близу 200. У својеврсном наставку такве политике, НДХ је запленила све драгоцености из српских цркава и манастира где год је могла да до њих дође, па је тако у Загребу већ до јесени 1941. завршило и благо фрушкогорских манастира, а у њему и рукописи, од којих је неке претходно био описао још један достојног спомена вредан клирик – Сава Петковић. Захваљујући Радославу Грујићу, ови рукописи су после рата враћени Српској православној цркви.

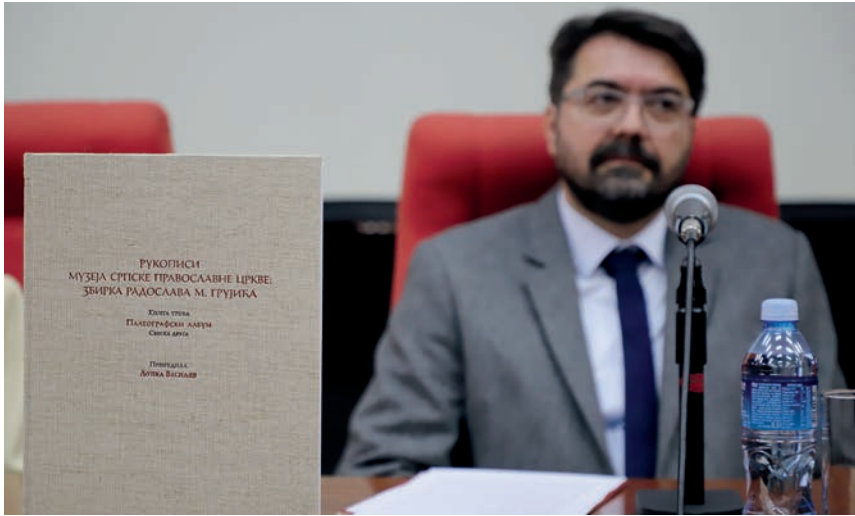
Богатство ове збирке, са једне стране, а њена сразмерно слаба познатост, јер је у тим тренуцима била стара тек петнаестак година, са друге, определили су Владимира Мошина да то буде прва збирка коју ће обрадити новоформирана јединица Народне библиотеке Србије названа Одељење за опис и регистрацију словенских рукописа, данас позната као Археографско одељење, које је преузело задатке и послове расформиране Археографске комисије (1961). Међутим, овај посао одвијао се са прекидима, током више од шест деценија. За Археографско одељење, он има специфичан значај из више разлога. Најпре, будући да је Грујићева збирка била прва са којом се тек формирано одељење суочило, Владимир Мошин је на њеном материјалу стручно образовао своје младе сараднике, тада почетнике а касније носиоце домаће археографије, од Љупке Васиљев надаље. Друго, судбина описа умногоме је пратила судбину Одељења, укључујући пресудне догађаје какви су били одласци из Библиотеке Владимира Мошина (1965) и Димитрија Богдановића (1974), начелника Археографског одељења и великана српске науке и културе. То и јесу били одлучујући разлози зашто је посао трајао деценијама, умало не дочекавши срећан крај. Израда описа и његова припрема за штампу нису се одвијали у континуитету, већ у четири наврата на по неколико година током седме, осме и десете деценије 20. века, као и у последњих осам година.

Сл. 5. Протојереј проф. др Владимир
Алексејевич Мошин, у јесен 1942. године

Тако добијени резултат није у потпуности стандардан, заокружен опис. Наиме, због специфичне динамике израде и одсуства ауторске коректуре, одлучено је да се опис објави у стању у којем су га аутори – пре свих, сâм Владимир Мошин – оставили, у погледу методологије, структуре и нивоа описа, терминологије, па чак и језика, тако да он донекле дочарава стање српске археографије са њених институционалних почетака. Одлучено је да се додају недостајући описи и делови описа, укључујући описе рукописа на другим језицима и писмима, као и да се приреде пратећи албуми. Највећи део тог додатног напора поднела је Љупка Васиљев. Овом приликом, захваљујемо Татјани Суботин Голубовић, која је уредила *Филигранолошки албум*, прву свеску из серијала, као и спољним сарадницима: Дејану Целебдићу, који је описао неколико рукописа на грчком, затим, Ђорђу Бубалу, који је скренуо пажњу на идентификацију одређених рукописних књига и текстова, као и свим осталим колегама, од којих су многи данас овде присутни, а учествовали су макар у формирању библиографије о рукописима Грујићеве збирке. Садашње сараднице Одељења – Миланка Убипарип, Јована Станојловић, Јасмина Недељковић и Љиљана Пузовић – израдиле су научни апарат. Уз друге уобичајене и, нека ми буде допуштено да кажем, богате регистре, због природе збирке, посебно је важно било да се идентификује провенијенција, у мери у којој је то у датом тренутку било могуће, као и да се утврди које је рукописе описао сâм Грујић, још на терену. Најзад, овде посебно желим да истакнем три младе сараднице: Јелену Славковић, Милку Радуловић и Мирјану Илић, које су се успешно избориле са прекуцавањем изузетно захтевног рукописа описа, израђеног на писахој машини и са пуно исправки и допуна изведених различитим рукама.

Археографског описа без грешака и пропуста нема. Треба, међутим, имати на уму да је збирка Радослава М. Грујића сада међу реткима које су потпуно археографски обрађене: она има пун, систематичан, детаљан археографски опис свих јединица грађе, затим, палеографски албум, у коме је представљена свака писарска рука из сваке књиге, као и филигранолошки албум, са копијама свих варијанти водених знакова из сваког рукописа на папиру. Дакле, управо онако како су одредили Владимир Мошин и Димитрије Богдановић разрађујући методологију рада Археографског одељења. Јер, само такав опис, широк и поуздан прозор у пуноћу једне рукописне збирке, може да буде од користи науци, култури и широј јавности.

Сл. 6. Детаљ са представљања

Срдечно честитам колегиници Љупки Васиљев, која је једина од аутора дочекала да види резултат свог рада, са сетом и захвалношћу се сећајући Владимира Мошина, Димитрија Богдановића и Мирославе Гроздановић-Пајић. У исто време, желим да захвалим и свим службеницима Музеја СПЦ, а посебно управнику, јереју др Владимиру Радвановићу, због предузимљивости, залагања и дивне синергије која је, у мојим очима, више од свега обележила овај заједнички издавачки подухват.

Владан Тријић

*

Ако бисмо покушали да сажмемо стваралачки рад Радослава Грујића (1878–1955), онда бисмо могли да кажемо да је био: свештеник, катихета, историчар, правник, научни радник, аутор око 270 публикованих узорних научних радова и преко 500 енциклопедијских јединица, један од оснивача, професор и декан Филозофског факултета у Скопљу, професор и декан Православно-богословског факултета у Београду, оснивач Историјско-археолошког музеја – касније Музеја Јужне Србије, један од оснивача више друштава која су за циљ имала бригу о културном наслеђу, од којих је као оснивач и најдуже времена председник Скопског научног друштва и уредник *Гласника Скојској научној друштва* дао најзначајнији допринос њиховом раду, покретач значајних археолошких подухвата на простору Јужне Србије, први управник Музеја Српске православне цркве и најзаслужнија личност за његов почетни развој, један од оснивача Црквеног музеја у Скопљу и Музеја Срба у Хрватској, аутор бројних правила и законских решења у области културе и јединствена личност у нашој историји када је у питању идентификовање, проналажење и враћање огромног духовног и културног блага српског народа које је опљачкано и однето током Другог светског рата. У послератним годинама Радослав Грујић био је један од значајних чланова оснивача Историјског и Археолошког института САН.

На основу свега што је Радослав Грујић за живота урадио, очекивало би се да је његов допринос српској култури после смрти глорификован, а он због својих заслуга сматран за једног од српских великана. Нажалост, стицајем друштвених околности насталих по завршетку Другог светског рата, када су често достигнућа појединаца и институција сагледавана не по заслугама, него по политичкој подобности и идеолошким потребама нових власти, за Грујића и његова достигнућа није било места у културној политици новонастале државе. На велику штету српске културе, не само да је Радослав Грујић пао у заборав, већ су се угасиле и многе институције које је основао, а нетрагом је нестала или постала недоступна богата грађа и прикупљени музејски предмети.

О напред наведеном најбоље сведочи повод којим смо се данас окупили, а то је представљање пет књига посвећених научној обради рукописа које је током свог живота Радослав Грујић прикупио и

на тај начин већину њих спасао. Иако је Грујић био веома свестрана личност, једно од његових основних и целоживотних интересовања биће рукописно наслеђе српског народа. Иза себе је на овом пољу оставио изузетно значајан, неизбрисив траг, прикупивши збирку од преко 350 рукописних књига датираних од 13. до 18. века, коју је завештао Музеју Српске православне цркве. Ова збирка формирала се у току скоро четири деценије Грујићевог прегалаштва да на терену спасе оно што се спасти може и представља најзначајнију и најбогатију личну оставину рукописа која је завештана једној институцији културе у српском народу. Чињеница да је Грујић током свог живота успео да спасе и формира овако значајну збирку рукописа била је позната ужем кругу научника који су се бавили рукописном књигом.

Стручна и шира јавност упозната је са чињеницом да је Грујић урадио опис рукописа „Србуље у бившем Вараждинском генералату и Славонији”, који чини 320 страница руком писаног папира канцеларијског формата, који се чувао у Архиву САНУ и чекао свој тренутак да буде публикован. Овај опис објављен је 2016. године, а предговор за то вредно издање написала је проф. др Татјана Суботин-Голубовић. У свом предговору за ову књигу професорка Суботин-Голубовић о Грујићу наводи следеће: „Данас је само малобројнима познато да се он бавио и систематским проучавањем стања рукописних фондова на ширим подручјима која је насељавао српски народ. С правом би се могло рећи да је Радослав Грујић био археограф у данашњем смислу те речи, а археографија је, како се то понекад каже – археологија књиге. То подразумева да се не посматрају само спољна обележја књиге нпр. њен физички изглед, повез, број листова, садржај, палеографске одлике писма, ликовни украс, него се и трага за њеним местом у укупном културно-историјском контексту”. Штампањем овог капиталног дела Радослава Грујића 60 година после његове смрти на светлост дана изашао је не само овај Грујићев рад, већ је могло бити сагледано и његово научно достигнуће на том пољу. Оно је показало да Грујић није само ишао у корак са својим савременицима, већ је у неким од ових области био и испред свих њих. Из описа наведених рукописа види се да је Грујић био добар познавалац научних принципа обраде ове врсте грађе јер је обрађена у складу са тада важећим методолошким начелима. Дело „Србуље у бившем Вараждинском генералату и Славонији” писано је у време

Сл. 7. Протојереј ставрофор проф. др Радослав М. Грујић као управник Музеја Јужне Србије, почетком четврте деценије 20. века

када је Љубомир Стојановић објавио *Збирку рукописа Српске краљевске академије* и *Збирку Народне библиотеке у Београду*. Проф. Татјана Суботин-Голубовић наводи да је Грујић давао детаљније описе и обавештења о самим рукописима него што је то радио Љубомир Стојановић, наводећи „да то показује да је поседовао одређена дубља филолошка знања”. Али Грујић ће у српској научној средини на овом пољу направити искорак тако што ће први приликом научне обраде рукописа увести и анализу водених знакова и контрамарки. Професорка Суботин наводи: „Колико нам је познато, Грујић је наш први научник који је у своја проучавања српског рукописног наслеђа укључио и овај елемент”. Описивању и датирању рукописа и старих штампаних књига које је прикупио Грујић приступа посвећено, са пуном свешћу о значају истих и са одличним знањем као треба радити, иако је, објективно, то први подухват тог обима који предузима, а он у том тренутку има само 26 година.

Сл. 8. Детаљ са пратеће изложбе

О значају и донетима Грујићевог научно-истраживачког рада који је спроводио у доба свог боравка и рада у Бјеловару, а нарочито у периоду од 1906. до 1908. године, сведочи његов уводни текст за ово дело, писан уочи Светог Саве 1908. године, који претходи 61 опису рукописа са територије Вараждинског генералата. У њему Грујић наводи да се трудио да поступа „по строго научним принципима и утврђеним методама у палеографији”. Овај Грујићев подухват је по много чему јединствен, између осталог и зато што представља први забележени случај организованог прикупљања предмета од изузетног историјског и културног значаја у овим крајевима, који је спроведен уз сагласност Цркве.

Верујемо да ће се самим изношењем на светлост дана онога што је током свог живота Радослав Грујић постигао на пољу науке и културе покренути суштински процес рехабилитације његовог живота и дела. Резултат овог пројекта не доприноси само позиционирању Радослава Грујића као једног од најзначајнијих културних делатника прве половине 20. века, него и осветљавања његовог доприноса археографији као науци, јер се његовим радом и постигнутим резултатима почечи

Сл. 9. Детаљ са пратеће изложбе

археографије код нас померају и за неколико деценија раније. Наиме, захваљујући раду Љубомира Стојановића и Радослава Грујића можемо рећи да је интензиван развој археографије као науке код нас отпочео већ у раном 20. веку.

Желим да у име Музеја Српске православне цркве захвалим свим сарадницима на овом издању, као и свима Вама који сте издвојили време да присуствујете овом догађају.

Владимир Радовановић

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
Зборник радова Одељења за археологију
Народне библиотеке Србије
ARCHEOGRAPHICAL PAPERS
Review of the ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT
NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

Издавач
Народна библиотека Србије
PUBLISHER
NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

Лектура и коректура
Јелена Витезовић
PROOFREADER
JELENA VITEZOVIĆ

Технички уредник
Мирослав Лазич
PUBLISHING EDITOR
MIROSLAV LAZIĆ

Штампа
RETRO PRINT, БЕОГРАД
PRINTED BY
RETRO PRINT, BELGRADE

Тираж
300 примерака
CIRCULATION
300

Публикације за размену и рукописе за штампу
слати на адресу:

Народна библиотека Србије
Одељење за археологију
(за археолошке прилоге)
Скерлићева 1, 11000 Београд
e-mail: vladan.trijic@nb.rs

Please, send original texts and/or publications
intended for exchange to the following address:

Narodna biblioteka Srbije
Odeljenje za arheografiju
(za Arheografske priloge)
Skerliceva 1, 11000 Beograd
e-mail: vladan.trijic@nb.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози : зборник радова Одељења за археографију Народне библиотеке Србије = Archeographical papers : review of the Archeographical Department National Library of Serbia / главни и одговорни уредник Владимир Пишталo ; уредник Татјана Суботин-Голубовић. - 1979, бр. 1- . - Београд : Народна библиотека Србије, 1979- (Београд : Retro print). - 23 cm

Годишње. - Друго издање на другом медијуму: Археографски прилози (Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 15982082

YU ISSN 0351-2819
UDK 091